

LAHDEN AMMATTIKORKEAKOULU
Lahti University of Applied Sciences

KUOLEMAN HETKI SUOMALAISESSA KANSANPERINTEESSÄ

Kirjallisuuskatsaus

LAHDEN
AMMATTIKORKEAKOULU
Sosiaali- ja terveystieteiden
Hoitotyön koulutusohjelma
Sairaanhoitaja
Opinnäytetyö AMK
Syksy 2013
Sari Oksanen
Niina Turunen

Lahden ammattikorkeakoulu
Hoitotyön koulutusohjelma
OKSANEN SARI;
TURUNEN NIINA

Kuoleman hetki suomalaisessa
kansanperinteessä
Kirjallisuuskatsaus

Hoitotyön suuntautumisvaihtoehdon opinnäytetyö, 44 sivua, 5 liitesivua
Syksy 2013

TIIVISTELMÄ

Sairaanhoitajan työhön kuuluu laadukkaan ja hyvän hoidon antaminen kuolevalle potilaalle. Sairaanhoitajan on huomioitava potilaiden erilaiset kulttuuriset tarpeet ja voidakseen tehdä tämän entistä laadukkaammin, jokaisen hoitajan olisi hyvä pysähtyä arvioimaan omaa kulttuurista taustaansa. Suomalaisessa kansanperinteessä on kuolemaan liittyviä uskomuksia ja tapoja, joita kannamme mukamme osittain tiedostamatta, jotka tulevat esiin sairaanhoitajien, sekä potilaiden taholta.

Opinnäytetyömme tarkoituksena oli selvittää millaisia tapoja ja uskomuksia suomalaisesta kansanperinteestä on ollut kuoleman hetkeä koskien. Tarkoituksena on ollut lisätä sairaanhoitajien tietoa omasta kulttuuriperimästään ja sitä kautta auttaa parantamaan kuolevan potilaan hoidon laatua.

Opinnäytetyö toteutettiin sovellettuna kirjallisuuskatsauksena, joskin materiaalia oli saatavilla niukasti. Kirjallisuuskatsauksen perusteella saadulle aineistolle teimme induktiivisen sisällön analyysin.

Opinnäytetyön tuloksena oli, että keskeisiä tekijöitä suomalaisessa kansanperinteessä ovat olleet kuolemaan auttaminen ja kuolemiseen liittyvät uskomukset. Tulosten perusteella on nähtävissä yhtäläisyyksiä tämän päivän hoitotyöhön.

Asiasanat: Kuolema, suomalainen kansanperinne, saattohoito, kirjallisuuskatsaus

Lahti University of Applied Sciences
Degree Programme in nursing

OKSANEN SARI;
TURUNEN NIINA:

The moment of death in Finnish
folklore
Literature review

Bachelor's Thesis in nursing
Autumn/Spring 2013

44 pages, 5 pages of appendices

ABSTRACT

Providing good and high quality care to a dying patient is part of nurse's work. A nurse must take into account the different cultural needs of patients and in order to do this with even higher quality, it would be beneficial for every nurse to pause to evaluate their own cultural background.

There are beliefs and practices related to death in the Finnish folklore. We carry these with us partly unconsciously, but they still show in patients' and nurses' behavior and actions.

The purpose of our thesis was to find out what kind of beliefs and practices there are in the Finnish folklore regarding the moment of death.

The aim has been to increase nurses' knowledge of their own cultural heritage and thus help to improve the quality of care for dying patients.

The thesis was carried out as an applied literature review, although there was not as much material available as we had hoped. With the material obtained from the literature review, we carried out a qualitative study.

Result of this thesis was that the key factors in the Finnish folklore have been assisting people to die and death related beliefs. The results show that there are similarities in today's health care.

Key words: death, Finnish folklore, terminal care, literature view

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	KESKEISET KÄSITTEET	3
2.1	Kuolema ja suru	3
2.2	Hoitotyö	4
2.3	Saattohoito	4
2.4	Kulttuuri	5
3	SUOMALAINEN KANSANPERINNE JA KUOLEMANKULTTUURI	7
3.1	Suomalaisen kansanperinteen kerääminen ja tutkimus	7
3.2	Suomen kansan kehityshistoria ja elinolosuhteet	8
3.3	Suomalaisen kansanuskon kehitys ja pääpiirteet	8
3.4	Kuolema ja vainajat kansanuskossa	10
3.4.1	Kuoleman enteet	11
3.4.2	Kuoleman hetken rituaalit ja uskomukset	12
3.4.3	Ruumiinpesu ja vainajan varustaminen	14
3.4.4	Itkuvirret vainajan saattamisessa tuonpuoleiseen	15
3.4.5	Ruumiinvalvojaiset ja hautaaminen	16
3.4.6	Vainajien karsikot	18
3.4.7	Muistaminen	19
3.4.8	Kalman vihat ja väet	19
3.4.9	Takaisin palaavat vainajat	20
4	KIRJALLISUUSKATSAUKSET TARKOITUS JA TUTKIMUSKYSYMYS	22
5	KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TOTEUTTAMINEN	23
5.1	Aineiston hankinta	23
5.2	Aineiston kuvaus	24
5.3	Aineiston analyysi	24
6	KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TULOKSET	26
6.1	Kuolemaan auttaminen	26
6.2	Kuolemiseen liittyvät uskomukset	28
7	POHDINTA	30
7.1	Kirjallisuuskatsauksen luotettavuus ja eettisyys	30
7.2	Tulosten tarkastelu	31

8 JOHTOPÄÄTÖKSET	32
LÄHTEET	35
LIITTEET	39

1 JOHDANTO

Kuolema ja kuolevien kohtaaminen hoitotyössä on vaativa, mutta samalla myös jännittävä, rikas ja mielenkiintoinen aihealue. Se on todellisuutta, yksi vaihe elämässä, jonka joutuu jokainen joskus kokemaan. Se hätkähdyttää ja pysähdyttää aina, oli kuolema yllätys tai odotettavissa, järkytys, kamala uutinen tai helpotus. Kuolema koskettaa kokonaisvaltaisesti: fyysisesti, psyykkisesti, sosiaalisesti ja hengellisesti, se koskettaa yksilöä ja yhteisöä. Ajatus omasta tai läheisen kuolevaisuudesta, elämän rajallisuudesta ja luopumisesta, omasta avuttomuudestamme sen välttämättömyyden edessä, voi olla ahdistava ja pelottava. Sitä olisi helppo paeta, vältellä tai ainakin sen reflektointi omassa elämässä olisi houkuttelevaa siirtää käsiteltäväksi "sitten joskus" tai "myöhemmin". Aili Huhtinen kuvaa tätä ihmisen mahdollisena tarpeena halua itse valita kuoleman tapahtumiselle aika ja tilanne. Hän kuvailee ihmisen ehkä haluavan toteuttaa omaa kuolemattomuuttaan yrittämällä poistaa sen ajattelusta, sanoista ja toiminnasta, halulla unohtaa koko sanan (Huhtinen. 2013. 3). Kuolema muistuttaa meitä oman olemisemme rajallisuudesta sekä vajavaisuudestamme, mutta se tekee myös kiitolliseksi siitä, että on olemassa ja elossa, tekee tietoiseksi elämän voimasta ja elämänhalusta, joka elää meissä jokaisessa myötäsyttyisenä.

Usein pidämme sairaanhoitajia sangen heterogeenisenä ryhmänä, mutta näin ei suinkaan ole, vaan ihmisen elämään, kotitaustaan, syntyperään, ym. vaikuttaneet asiat ovat määritelleet meidät jokaisen kulttuurisena yksilönä. Suurin osa hoitotyön toteuttajista maassamme (muutoksista huolimatta) ovat yhä etniseltä taustaltaan suomalaisia ja naisia. Terveystieteiden ja sairaanhoidon asiakkaat sen sijaan voivat olla mistä kulttuuritaustasta tahansa lähteneitä, eri ikäryhmiin kuuluvia, erilaisia arvoja, uskomuksia ja hengellisiä ajatuksia omaavia yksilöitä. Hoitotyön toteuttamisessa toimintaamme ohjaa oma kulttuuritaustamme, arvot, uskonnolliset käsitykset, ym. Potilaita tulisi hoitaa tasavertaisesti, yksilöllisesti, jokaisen arvoja ja elämäntapoja kunnioittaen. Potterin & Perryn (1989) mukaan sairaanhoitajan tulee tuntea oman kulttuuritaustansa vaikutus itseensä voidakseen määrittellä potilaan tarpeet tämän kulttuuritaustasta käsin ja ymmärtää potilasta kokonaisvaltaisesti (Krause, Salo. 1993. 121.).

Tutustumalla suomalaisen kansanperinteen kuoleman kulttuuriin ja uskomuksiin, saamme lisää pohjaa sille informaatiolle, kuinka voimme hoitaa kuolevia potilaita laadukkaammin. Kun opimme tuntemaan omasta kulttuuriperimästä lähtöisin olevat uskomukset, niin ymmärrämme omasta ajattelumaailmastamme enemmän, ja opimme sekä suvaitsemaan, että myös kunnioittamaan toisenlaisten ihmisten perinteitä, käsityksiä, tapoja ja uskomuksia hyvästä kuolemasta. Kuolemasta ja hoitamisesta on tutkimuksia lääketieteen, hoitotieteen, uskontotieteiden, historian, sosiologian ja sosiaalipsykologian alueilta, mutta varsinaisesti suomalaisen kuolemankulttuurin yhteneväisyyttä nykypäivän hoitamisen kulttuuriin ei ole aikaisemmin tutkittu.

Tässä kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on tutkia millaisia tapoja ja uskomuksia suomalaisessa kansanperinteessä on ollut liittyen kuoleman hetkeen. Kirjallisuuskatsauksen perusteella hankitusta aineisto käsittää tietoa kansanperinteen tavoista ja 1800- luvun puolestavälistä 1900-luvun alkupuolelle. Tutkimusta tehdessä on otettu huomioon, että suomalaisessa

kansanperinteessä on selkeä eriytyminen sekä itäiseen- että läntiseen kuoleman kulttuuriin. Kirjallisuuskatsaukseen on etsitty kansanperinteestä kertovaa aineistoa kuoleman hetkeen liittyen. Aineistolle olemme tehneet sisällön analyysin huomioiden itäisen -ja läntisen Suomen kansankulttuurin eroavaisuudet. Analyysin tulosten avulla olemme voineet kuvata kansanperinteestä ilmenneitä kuoleman hetkeen liittyviä tapoja ja uskomuksia, sekä pohtia niiden valossa kuolemaa nykyaikana sairaanhoitajan näkökulmasta.

Tämä kirjallisuuskatsaus on tehty koska kuolevaa sairastavan hoitotyössä joutuu monesti potilaan ja läheisten osalta kiperien kysymysten eteen. On tärkeää, että hoitaja itse tiedostaa oman arvomaailmansa, pohtii omia hengellisiä arvojaan ja uskomuksia sekä käsityksiään kuolemasta, myös sen pelkäämistä, voidakseen toimia auttajana ja tukijana potilaalle ja omaisille. Kirjallisuuskatsauksen tavoitteena on lisätä sairaanhoitajan tietoa ja ymmärrystä suomalaisesta kansanperinteestä kuolemaan ja kuoleman hetkeen liittyen sekä lisätä ymmärrystä kuolevan potilaan hoitotyöstä ja siihen vaikuttavista kulttuurisista tekijöistä.

2 KESKEISET KÄSITTEET

2.1 Kuolema ja suru

Sosiaali- ja terveysministeriön antaman asetuksen (27/2004) mukaan ihminen on kuollut kun sydän on lakannut sykkimästä, kun toissijaiset kuolemanmerkit ovat ilmentyneet, kun elimistö on peruuttamattomasti tuhoutunut elinkelvottomaksi, kun hengitys ja verenkierto ovat pysähtyneet eikä verenkierto käynnisty huolimatta hoitotoimenpiteistä (Sosiaali- ja terveysministeriö. 2004).

Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan ETENE:n mukaan terveydenhuollon organisaation on kyettävä takaamaan kuolevalle potilaalle hyvä lääketieteellinen kipujen lievitys, inhimillinen kuolinprosessi sekä yksilöllisiin tarpeisiin pohjautuva hyvä ja laadukas perushoito. Kuolemansuru on ihmisen perimmäinen suru, ydinsuru. Hoitotyön ammattilaisen on pystyttävä kohtaamaan kuoleman synnyttämät reaktiot sekä järjestämään mahdollisia rituaaleja ja erilaisia tapoja sisältävä vainajan hyvästely. Vainajan omaisia ja läheisiä on kyettävä tukemaan ja auttamaan heidän surussaan ja tarpeissaan. Uskonnon ja rituaalien merkitys korostuu kuoleman kohdatessa ja vainajan hyvästelyssä. Voidakseen taata yksilöllisyyden ja hienotunteisuuden omaisten surussa, tulisi ottaa selvää minkälaisia vakaumuksia, arvoja ja tapoja heillä on (Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan neuvottelukunta. 2004 15-16).

Elisabeth Kubler-Ross (1973) on luonut surulle teoreettisen viitekehyksen erittelemällä surun kokemuksen viiteen eri vaiheeseen, kieltämiseen, vihaan, kaupankäyntiin, masennukseen ja hyväksymiseen. Näiden vaiheiden läpikäyminen on hänen mukaansa ihmisille ominaista, joskaan jokainen ei käy välttämättä kaikkia vaiheita läpi eivätkä ne välttämättä kaikki esiinny surevan ihmisen kokemuksissa. Tämä jaottelu auttaa kuitenkin jäsentämään surua ilmiönä ja surevan ihmisen kokemuksena (Grönlund & Huhtinen. 2011. 146-147.). Suru on syvä tunnereaktio, jonka ihminen kokee menetyksen vuoksi. Menetyksen voi määritellä pakottavasta syystä eroon joutumisena sellaisesta, mikä on tuttua, rakasta, kallisarvoista ja yhteistä. Surun vaikutus on kokonaisvaltainen, jonka oireet voivat olla hyvinkin erilaisia ja moninaisia jokaisella yksilöllä, jokaisen kokemus on erilainen. Somaattisina oireina saattaa esiintyä kipuja ja särkyjä, pahoinvointia, uupumusta ja epätavallista väsymyksen kokemista. Emotionaalisesti sureva saattaa kokea vihaa, pelkoa, ahdistuneisuutta, masennusta ja kaipausta (Grönlund & Huhtinen. 2011.144-146) (Grönlund. 2012)..

Kuolema on ihmiselle hengellinen, sosiaalinen, filosofinen sekä kulttuurinen tapahtuma, jonka jokainen joutuu yksilöllisesti ja henkilökohtaisella tasolla käsittelemään ja kohtaamaan. Kuolema on ilmiönä yleismaailmallinen ja kaikkia koskettava, mutta käsitykset siitä vaihtelevat eri maailmankatsomuksissa, kulttuureissa ja uskonnoissa. Kuolemaan, sen lopullisuuteen ja väistämättömyyteen sopeutumista helpottavat eri kulttuureissa noudatettavat uskonnolliset ja kulttuuriset rituaalit, tavat ja perinteet, joita noudatetaan ja harjoitetaan joko yksityisesti tai yhteisönä. Yhteisöllisestä näkökulmasta katsoen kuolema on sosiaalinen prosessi, jonka yhteydessä yhteisön jäsenet käsittelevät omaa rajallisuuttaan ja elämän jatkumista. Monien yhteisöjen kuolema-käsitys on kaksijakoinen, sosiaalinen ja biologinen kuolema. Sosiaalinen kuolema merkitsee ihmisen minuuden, sosiaalisen olemassaolon ja identiteetin loppumista,

biologinen kuolema merkitsee elintoimintojen sammumista. Kuolema voidaan nähdä eri kulttuureissa monivaiheiseksi ja pitkäksi prosessiksi, jossa itse kuolema on vain yksi vaihe tai se voi olla tietty, rajattu hetki. (Abdelhamid, Juntunen ja Koskinen. 2009. 187-191). Lähes kaikissa kulttuureissa kuolema on osoitettu merkittäväksi erityisillä menoilla ja rituaaleilla. Kuolema merkitsee statusmuutosta, kuolevasta tulee vainaja. Tämä tarkoittaa kaaosta, joka aiheuttaa yhteisölle merkitysongelman. Rituaalien avulla yhteisö pyrkii jälleen eheyteen. Normaalityytilaan päästään kuoleman rituaalisen hoitamisen prosessin kautta, joka sisältää sekä käytännöllisiä, että uskonnollisia aspekteja (Jetsu. 2001. 9).

Aili Nenola on määritellyt kuoleman prosessin kolmeen vaiheeseen: fyysiseen kuolemaan, ruumiin hävittämiseen ja sosiaaliseen kuolemaan. Nenolan mukaan kuoleman rituaaleja on kaksi, yksilön ja yhteisön rituaalit. Yksilön rituaaleja ovat kuolemis-, hautajais- ja muistamisrituaalit. Yhteisöllisiä rituaaleja ovat suremisen-, vallansiirto- ja omaisuudenjakonrituaalit (Jetsu. 2001.10).

2.2 Hoitotyö

Hoitotyön ydin on huolenpito, aito läsnäolo, jossa hoitaja tukee ja auttaa potilasta ainutkertaisessa ja yksilöllisessä yhteistyösuhteessa saavuttamaan olemisen eheyden, terveyden ja hyvän olon (Holmia, ym. 2006. 14).

Madeleine Leiningerin mukaan hoitotyö on toimintaa, joka on yhteydessä sosiaaliseen rakenteeseen sekä muihin kulttuuriin näkökohtiin, sen tunnusomaisena ja hallitsevana piirteenä hän mainitsee hoidon tai huolenpidon (care). Hän korostaa yksilöiden, perheiden ja ryhmien kulttuuriin perustuvan hoitamiskäyttäytymisen, arvojen ja uskomusten selvittämistä, jotta toteutettava hoitotyö olisi laadukasta ja tyydyttävää. Madeleine Leininger on transkulttuurisen hoitotyön perustaja. Hänen mukaansa siinä keskitytään kulttuurien vertailevaan analysointiin ja tutkimiseen mm. uskomusten, käyttäytymismallien, hoitamiskäyttäytymisen ja hoitotyön osalta, jotta voitaisiin tuottaa kaikille kulttuureille yhteisiä sekä eri kulttuureille ominaisia hoitotyön käytäntöjä (Marriner-Tomey. 1991.1994. 413). Leiningerin kulttuurilähtöisen hoidon teorian päämääränä on kuvattu yksilön ja potilaan kulttuurinmukaisen hoidon antamista. Sairaanhoitajat eivät pysty erottelemaan eri kulttuureissa työskennellessään sosiaalista rakennetta, maailmankatsomusta tai kulttuurin uskomuksia hyvinvoinnista, terveydestä, sairaudesta tai hoidosta, sillä nämä kaikki tekijät liittyvät ja limittyvät tiiviisti yhteen ja ovat kaikki osana ihmisen elämän kokonaisuutta ja hoitotyön arkea. Yhteiskunnan rakenteen osatekijät kuten politiikka, uskonto, sukulaisuus, ja talouselämä vaikuttavat ihmisen hoitoon, sairauteen ja hyvinvointiin (Marriner-Tomey. 1991.1994. 416).

2.3 Saattohoito

Saattohoidoksi nimitetään hoitoa, jonka lähtökohtana on potilaan parantumaton ja etenevä sairaus, joka johtaa kuolemaan. Saattohoito käsittää hoidon kuoleman lähestyessä, kuolemisen yhteydessä tehtävät hoitotoimenpiteet sekä kuolemaa seuraavan vaiheen, johon kuuluu erilaiset rituaalit ja surutyö. Saattohoidon - kuten kaiken toteutettavan hoidon - peruseräteenä ja tarkoituksena on potilaan

kärsimyksen lievittäminen. Se pitää sisällään oireenmukaisen, hyvän perushoidon, psyykkisen, fyysisen ja hengellisen huolenpidon, tukemisen ja rohkaisemisen sekä omaisten tukemisen ja huomioimisen. Saattohoidon tavoite on yksilöllisen hoitotyön kautta mahdollistaa kuolevan potilaan jäljellä olevan elämän hyvän laadun turvaaminen, valmistautuminen kuolemaan sekä sen kohtaaminen mahdollisimman kivuttomasti ja arvokkaasti potilaan itsemäärämisoikeutta ja potilaan oikeuksia kunnioittaen (Heikkinen, ym. 2004. 19-21), (Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan neuvottelukunta. 2004. 33).

Hilkka Sand on tutkinut saattohoidon toimintaa suomalaisissa saattohoitokodeissa. Hän kuvaa väitöskirjassaan saattohoitokotien toiminnan perustuvan kuolevan potilaan tarpeisiin, hoitoa ja tukea pyritään antamaan sekä yksilö- että perhekeskeisesti tarkoituksena tarjota kuolevalle ja hänen läheisilleen ja perheelleen kaikki mahdollinen saatavissa oleva hoidollinen ja lääketieteellinen apu ja tuki (Sand. 2003.107). Sand on tutkimuksessaan selvittänyt saattohoitoon osallistuvan hoitohenkilökunnan arvoja ja arvostuksia, joista hän nimeää mm. inhimillisyyden, yksilöllisyyden, ihmisyyden kunnioittamisen, lähimmäisyyden ja ainutkertaisuuden. Potilaan ja hoitajan suhteessa korostuu pyrkimys luottamukseen, läheisyyteen, intiimiyteen ja turvallisuuteen. Nämä ovat ihanteita, jotka eivät välttämättä aina toteudu, mutta ne ovat suomalaisten saattohoitokotien ideologiaa, joihin hoitosuhteessa pyritään. Peruslähtökohtana olevan saattohoitoidelogian lisäksi Sand tuo esiin saattohoitokotien arvoasetelmien ja hoitamisen mallin muodostuvan myös suomalaisesta kulttuurista sekä kuolemanperinteestä (Sand. 2003. 107-108, 111-112.).

2.4 Kulttuuri

Yksilön kulttuuri on voimakkaasti yhteydessä terveyden edistämiseen ja ylläpitämiseen kaikissa elämän eri vaiheissa. Hofsteden (2005) mukaan kulttuuri on sosiaalisen yhteyden tuotos, joka pitää sisällään elämäntapaan liittyviä asioita, uskomuksia, käytäntöjä ja asenteita, jotka ovat tietoisesti tai tiedostamatta opittuja tekijöitä yhteisössä. (Abdelhamid, Juntunen ja Koskinen. 2009. 131-132.)

Kulttuuri käsittää ihmisten kykyjen, käsitysten ja käyttäytymisen tavat, jotka yksilö on omaksunut yhteisönsä jäsenenä. Kulttuuria on myös määritelty ihmisen opituiksi ja kognitiivisiksi eli tiedollisiksi ja symbolisiksi ominaisuuksi. Ihmisen inhimillisuus syntyy oppimalla, ja sen prosessi on kytkeytynyt sosiaaliseen ja kulttuuriseen maailmaan. Ihmisen käyttäytymisen alkuperä on sosiaalinen. Kommunikaatio, kieli, eleet ja ilmeet ovat kulttuurimme tuotosta (Erikssen, Hylland. 2004).

Kulttuuri voi merkitä jotain yleismaailmallisesti ihmisiä yhdistävää, sillä kaikki ihmiset ovat kulttuurisia olentoja. On myös yksittäisiä kulttuureja, jotka poikkeavat toisista kulttuureista.

YK:n kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) määrittelee kulttuurin Meksikossa konferenssissa vuonna 1982 laaditun julistuksen mukaan olevan kaikkea sitä, mikä koostuu yhteiskunnalle tyypillisistä aineellisista, älyllisistä, henkisistä ja emotionaalisista piirteistä. Kulttuuriin luetaan kuuluvaksi myös ihmisen ja yksilön

perusoikeudet, elämäntavat, vakaumukset, perinteet ja arvojärjestelmät. Kulttuuri on se tekijä, jonka avulla ihminen tiedostaa itsensä ja ilmaisee itseään, huomaa rajallisuutensa, kyseenalaistaa saavutuksensa, luo töitä, joilla hän ylittää omat rajoitteensa ja etsii jatkuvasti uusia merkityksiä. Kulttuurin aiheuttamaa on se, että meillä on kriittinen harkintakyky ja käsitys moraalisisista velvoitteista, olemme inhimillisiä ja järjellisiä olentoja (UNESCO. 1982.).

3 SUOMALAINEN KANSANPERINNE JA KUOLEMANKULTTUURI

3.1 Suomalaisen kansanperinteen kerääminen ja tutkimus

Suomalaisten kansanperinnettä- ja samalla kuolemiseen liittyvää kansanperinnettä alettiin tutkia systemaattisesti 1800-luvun loppupuolella. Varhaista tutkimusta leimasi asenteellisuus, jossa oli vastakkain sivistys (tutkija) ja taikauskoisuus (kansanperinne). Merkittävimpinä tutkijoina voidaan mainita Julius ja Kaarle Krohn, jotka kehittivät historiallis-maantieteellisen metodin, jonka avulla tutkittiin suullista kansanperinnettä ja kansanrunoutta (Jetsu.2001.12). Matti Waronen julkaisi vuonna 1898 tutkimuksen Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, jossa tuodaan esille kansanuskontoon kuuluvia käsityksiä kuolemasta, vainajasta ja tuonelasta, sekä kuolemaan liittyviä tapoja. Uno Harva on tärkeimpiä suomalais-ugrilaisen kansanuskon tutkijoista ja suomalaisista uskontotieteellisen tutkimuksen perustajista. Samuli Paulaharju julkaisi 1900-luvun alkupuolella useita teoksia kansan tavoista- ja uskomuksista eri suomalaisten heimojen kuvaamina. Kuolemaa hän käsittelee laajimmin teoksessaan Syntyminen, lapsuus ja kuolema (1924) jossa kerrotaan Vienan Karjalan tavoista Anni Lehtosen kuvaamana.

1980-luvulla kuoleman kulttuurin tutkimus kansanperinteessä nousi uudelleen suosioon, tutkimusta tehtiin etenkin naistutkimuksen parissa. Aili Nenola on perehtynyt etenkin itäisen Suomen kuoleman kulttuuriin ja naisen toimijana olosta kuoleman riiteissä. Aili Nenola on yksi merkittävimpiä itkukulttuurin asiantuntijoita. (Jetsu. 2001.15.) Juha Pentikäinen julkaisi vuonna 1990 teoksen Suomalainen lähtö, joka on yksi siteeratuimpia ja tärkeimpiä teoksia suomalaisesta kuoleman kulttuurista. Kuoleman ja hoitamisen näkökulmasta on ollut esillä Terhi Utraisen vuonna 1999 julkaistu väitöskirja: Läsnä, riisuttu, puhdas, joka on antropologinen tutkimus naisista kuolettajan roolissa. Suomalaisesta kansanperinteestä ja kuolemasta on vuonna 2006 ilmestynyt Anna-Liisa Tenhusen tekemä väitöskirja itkuvirsistä ja Kaarina Kosken 2011 väitöskirja Kuoleman voimat, joka käsittelee uskomuksia kirkonväestä suomalaisessa kansanperinteessä.

Varhaisin kirjallinen maininta suomalaisesta kansanuskosta on vuonna 1551 Mikael Agricolan toimesta ilmestynyt Daudin psalttari, jonka esipuhe sisältyy luettelon karjalaisten ja hämäläisten jumalista. Psalttarissa mainittiin myös vainajien palvonnasta: *“Cooludhen hautijn Rooca wietin joissa walitin parghutin ja idketin. Menningeiset mös heiden Wffrins sait koska Lesket hoolit ja nait”*. Mikael Agricola kuvaa siis vainajien haudalle vietyjä ruokauhreja sekä itkuvirsiä. Menninkäisille, jotka tässä tapauksessa tarkoittavat vainajia, annettiin uhreja, koska leski lepytteli edesmennyttä puolisoaan mennessään uudestaan naimisiin.

Kansantietoutta Suomessa on kerätty ja julkaistu 1700-luvulta alkaen, aluksi tämä tapahtui papiston toimesta. Kansanperinteen systemaattinen tallentaminen alkoi 1800-luvulla kansallisen identiteetin etsimisen myötä. Ensimmäisiä perinteenkerääjiä oli mm. Elias Lönnrot joka teki useita eri runonkeruumatkoja vuodesta 1828 alkaen Itä-Suomeen, tuloksena oli mm. kansalliseepos Kalevala, jonka ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 1835. Kalevalan myötä innostus kansanperinnettä kohtaan Suomessa levisi, ja sivistyneistön edustajista koostuneita retkikuntia teki runon- ja perinteenkeruu -matkoja eri puolille

Suomea. Suullista perinnetietoa kerättiin tekemällä retkiä kyliin ja kyläyhteisöihin eri vuosikymmeninä aina 1960-luvulle asti. Kansan muistitietoa keräsivät myös perinteen harrastajat ja perinneainesta haettiin myös kansallisissa perinnekselyissä. Kalevalan juhluvuoden keräyskilpailu 1935-1936 toi runsaasti aineistoa kansanrunousarkiston kokoelmiin. Kerätty muistitieto ei koske sitä aikaa, jolloin se on kerätty, vaan perinteen kertojat muistelevat yleensä joko lapsuudessaan kokemia ja näkemiä tapahtumia, tai muistelevat kertomuksia, joita ovat kuulleet esimerkiksi aikaisemmilta sukupolvilta (Sarmela.2007.14).

3.2 Suomen kansan kehityshistoria ja elinolosuhteet

Maanviljelys, ja siihen läheisesti liittyvät elinkeinot ovat Suomessa olleet pääelinkeinoja aina toisen maailmansodan jälkeen alkaneeseen teollistumiseen ja kaupungistumiseen saakka ja tämä on leimannut myös suomalaista kansanperinnettä. 1800-luvun alkupuolella maatalouden elinkeinot antoivat elatuksen 90 %:lle väestöstä, ja 1890-luvulla tuo määrä oli vielä 75 %:a (Talve. 2012). 1930-luvulla n.60 prosenttia kansasta sai toimeentulonsa pääasiallisesti maa- ja metsätaloudesta. Maaseudun väestö koostui tilattomista ja tilallisista. Vuonna 1910 jako oli niin, että 40 % oli maanomistajia, 20 % vuokratilajilijöitä ja 40 % maatyöläisiä. Maatyöväestöä olivat piijat, rengit, muonamiehet, mäkitupalaiset ja loiset (Stark. 2005. 69). Myös kalastus ja metsästys, etenkin pohjoisemmassa Suomessa, ovat olleet tärkeässä asemassa elatuksen turvaajana (Talve. 2012). Säätyläisväestö (aateliset, papisto) ovat olleet pieni ryhmä Suomessa, esim. vuonna 1870 säätyläisiä oli 1,5 % suomalaista. Vuonna 1870 kaupunkilaisia Suomen väestöstä oli 7 %. Vuonna 1915 kaupunkilaisia oli 15 %. Nykyään kaupungeissa, kaupunkimaisissa kunnissa tai taajama-alueilla asuu n.75 prosenttia Suomen väestöstä (Horne, Holm, Rämö, Haltia. 2011).

Agraarikulttuureissa toimeentulo oli epävarmaa ja kriisiherkkää, sääolosuhteet, satojen onnistuminen, sodat ja kulkutaudit saattoivat muuttaa elinolosuhteet hetkessä (Stark. 2005. 69). Useissa talouksissa keväällä koettiin puutetta, kun talveksi varastoitu ruoka oli syöty ja odotettiin uutta kylvökautta (Stark. 2005. 70.). Kuolema oli tuttu vieras kodeissa, lapset kuolivat usein lastentauteihin ja ripuliin, nuoria vaivasi keuhkotauti (tuberkuloosi), naiset kuolivat synnytykseen ja sen komplikaatioihin, tapaturmiin ei ollut saatavissa hoitoa, ja kulkutaudit niittivät etenkin yhteisöissä joissa nälkä oli heikentänyt väestön vastustuskyvyn (Nenola. 1997.). Entisinä aikoina yhteisöllisyys oli ennen yksilöä. Yksilöä merkittävämpi oli perhe, suku ja kyläyhteisö. Suku antoi yksilölle turvaa elämän eri vaiheissa (Esim.pentikäinen. 1990.25. 197).

3.3 Suomalaisen kansanuskon kehitys ja pääpiirteet

Kuoleman kulttuurista, kansanuskosta ja muinaisuskosta Suomessa ei ole kirjallisia lähteitä vaan kansanuskon käsityksiä on tutkittu arkeologian, kielitieteen, uskontotieteen ja kansantieteen piirissä. Vertailemalla eri pyynti-maanviljelyskulttuurien tapoja etnografisen tutkimuksen avulla, on pystytty valottamaan varhaisempia kulttuurisia tapoja ja uskomuksia (Anttonen.1999. 27. Hyry, Pentikäinen, Pentikäinen. 1995. 14). Varhaisimpia kulttuureja suomessa ovat olleet primitiiviset pyyntikulttuurit, jossa maailmankuva oli samanistinen. Pyyntikulttuureille tunnusomaista on liikkuvuus. Vasarakirveskulttuurina tunnettuna aikana maanviljelys alkoi suomessa kaskiviljelynä ja pronssi- ja

rautakaudella viljelyskulttuuri oli jo pääosin Suomessa jo vakiintunut. Viljelyskulttuuri aiheutti paikoilleen asettumisen, joka vaikutti osaltaan kansan uskoon ja uskomuksiin. (Hyry, Pentikäinen & Pentikäinen. 1995. 19.).

Uno Harvan mukaan suomalaisen muinaisuskon maailmankuvassa maa oli litteä ja ympyrän muotoinen, taivaankansi kaartui kupuna maan ylle. Kupua kutsuttiin taivaankanneksi ja tähtitaivasta kuvattiin sanalla kirjokansi (Hyry, Pentikäinen & Pentikäinen.1995.16). Taivaankantta piti paikoillaan pohjantähti (pohjannaula, pohjantappi, myös taivaannapa) (Siikala.2002. 20.). Maailma on saanut alkunsa munasta ja munan osista ovat syntyneet maa, taivas, päivä, yö ja tähdet. (Pentikäinen. 1990. 20) Ihmisen selviytymisen elinehtona oli tasapaino luonnon kanssa. Pyyntiyhteisöissä uskottiin että ihmisellä oli kaksi sielua: henki-sielu (myös nimityksellä *löyly*), joka käsitti fyysisen olemuksen ja poistui ihmisestä viimeisen henkäyksen mukana ja itse-sielu eli ihmisen tajunnallinen minä (Pentikäinen. 1990. 22). Itse-sielu perittiin suvusta nimenannon myötä. Nimeäminen saattoi ihmisen sosiaalisesti yksilöksi eli suvun jäseneksi. Sosiaalisena yksilönä ihminen pysyi kuoleman jälkeen niin kauan kuin häntä muistettiin vainajana, tai nimi annettiin uudelleen suvun jäsenelle. "Itse"-sielu ei ollut riippuvainen ihmisen fyysisestä tilasta, sielu saattoi irtautua ruumiista esim.unessa ja matkata tuonpuoleiseen.Tämän vuoksi unessa ollutta ei saanut herättää äkkiä, koska sielu saattoi olla vielä matkalla, eikä löytäisi takaisin ruumiiseen (Pentikäinen. 1990. 22.) Henki-sielun eli ruumissielun uskottiin elävän niin kauan kuin yksilön oli määrä elää, mikäli henkilö kuoli ennen aikaansa, ruumissielu kummitteli siihen asti kunnes ennalta määrätty kuoleman hetki koitti. (Pentikäinen. 1990. 24)Maailmankuva koostui maanlyisestä (henkien ja jumalien asuinsija), maasta (ihmisen sija) ja maanalaisesta (kuolleiden ja maahisten asuinpaikka) (Hyry, Pentikäinen & Pentikäinen. 1995. 20,34.). Myös eläimillä uskottiin olevan sielu ja kullakin eläinlajilla oli oma haltijansa. Tärkeimpiä eläimiä pohjoisessa pyyntikulttuurissa olivat karhu ja hirvi. Paikoilla (esim. vedessä tai metsässä) ja rakennuksilla oli omat haltijansa, joiden kanssa tuli elää sovussa elämisen tasapainon ja luonnollisen kierron säilyttämiseksi (Hyry, Pentikäinen & Pentikäinen.1995. 20).

Kaski- ja eräviljelyn kehittyessä myös uskonto muuttui olosuhteita ja tarpeita vastaavaksi, vainajien palvominen ja tietäjäkultti loitsuineen auttoivat hallitsemaan pysyvemmäksi muuttunutta asuinympäristöä ulkoisia uhkia (toiset yhteisöt, tuhoeläimet, halla) vastaan (Hyry, Pentikäinen & Pentikäinen.1995. 22). Läntisessä Suomessa asutus levisi joenvarsien ja meren rantojen liepeiltä sisämaahan. Peltoviljelyn kautta asutus jäi pysyvästi paikoilleen, mikä osaltaan muutti maailmankuvaa.Vainajat säilyttivät uskonnossa yhä tärkeän asemansa, mutta vainajien lisäksi palvottiin haltijoita, joilla oli pysyvä asuinpaikka (esim sauna, tupa ja rajat). Pysyvä asutus tarkoitti laajempia kyläyhteisöjä sekä myös kaupankäynnin vilkastumista. Kaupankäynnin myötä yhteisöt sosiaalistuivat ja vähitellen myös kristinusko levisi läntiseen Suomeen (Hyry, Pentikäinen, Pentikäinen. 1995. 24). Kansanuskoon kuulunutta vainajien palvontaa harrastettiin mm.pyhissä lehdissä (hiisi), joissa vielä kristinuskon aikanaikin käytiin uhraamassa suvun vainajille. Kristillisyyden alkuaikoina kirkoilla oli tapana valita kirkon ja hautausmaiden paikaksi pakanallisen ajan pyhät paikat (Vuorela.1983. 621).

Läntisessä Suomessa ensin roomalaiskatolinen kirkko 1000-1100- luvulta alkaen esitti opetuksensa siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu ja millaisin rituaalein kuolemaan liittyviä tapahtumia pitäisi käsitellä. Uskonpuhdistus alkoi 1500-luvun puolivälissä ja parin sadan vuoden aikajaksolla katoliset uskon piirteet vähitellen katosivat kansan mielestä ja luterilaisuus saavutti asemansa valtion uskontona. Kirkolliset tavat ja kansanuskon perinteet ovat limittyneet keskenään, osan kansanuskon kuolemaan liittyvistä tavoista kirkko pyrki hävittämään, osan se hyväksyi ja osa sulautui vähitellen luterilaiseen uskontoon (Pentikäinen. 1990. 11). Itäinen Suomi on ollut kreikkalaiskatolisen uskonnon eli ortodoksisuuden vaikutusalueella, Karjalassa myös vanhauskoisuus (staroverstit) antoivat 1650-luvulta alkaen oman leimansa uskonnolliseen elämään (Pentikäinen. 1990. 11). Suomalaisen kuolemankulttuurin perinteet jakautuvat sekä itäiseen että läntiseen kuolemankulttuuriin. Osittain nämä kuolemankulttuurit limittyvät keskenään ja niistä voi olla useita alueellisia variaatioita (Pentikäinen.2003).

Yhteiskuntamme modernisoituessa toisen maailmansodan jälkeen, ovat vanhat käsitykset, uskomukset ja riitit jääneet sivuun, kun kuolema on poistunut savupirtistä kansanterveyslain asetusten mukaisesti terveyskeskuksiin, sairaaloihin ja yhä enemmän saattohoitokoteihin (mm. Pentikäinen.1990). Kansanperinteen uskomusten esittelyyn on kuitenkin syytä, sillä esim. uskontotieteen professorin, Juha Pentikäisen mukaan osa kansanuskon käsityksistä ja uskomuksista elävät syvärakenteena nykyisessä kulttuurissamme, tosin osin tiedostamattomana.(Kts.myös Talve. 2012).

Ennen modernisaation alkua kuolema oli yhteiskunnassamme hyväksytty asia ja luonnollinen osa elämää (Hovi.1999. 8).

3.4 Kuolema ja vainajat kansanuskossa

Kansanuskon käsityksissä kuoleman ja elämän välillä ei ole ollut suurta eroa. Yksilö kuului tiiviisti sukunsa pariin, oli sitten elävä tai vainaja, kuollessaan ihminen siirtyi vähitellen riittien saattelemana suvun vainajien yhteisöön (Pentikäinen. 1990. .27-28). Kuolemankulttuuriin kuuluivat monimutkaiset ja tarkoin määritellyt riitit (Pentikäinen. 1990.28). Kansanuskon kuolemaan liittyviä käsityksiä on havaittavissa myös nyky-yhteiskunnassamme, osittain nämä ilmenevät tiedostamattomina tapoina tai uskomuksina, joiden alkuperää ei tunnisteta. (Pentikäinen. 1990. 2003) (Talve 2012.).

Vainajaa sekä kunnioitettiin että pelättiin. Uskottiin, että kuolleet jatkavat elämäänsä uudessa asuinpaikassa, jossa he seuraavat ja suojelevat elossa olevien elämää ja valvovat, että jälkeensä jääneet noudattavat yhteisön sosiaalisia ja moraalisia arvoja. Tämänilmasen ja tuonilmasen välistä yhteyttä ylläpidettiin riiteissä (Tenhunen. 2006.). Kuolemaan varustelu ja varotoimenpiteet olivat tärkeitä, koska niiden laiminlyöminen seuraukset koskivat kuolleen tuonpuoleista kohtaloa. Huolimattomasti haudattu ei saanut rauhaa, vaan kummitteli hautaamisesta vastanneille sukulaisille (Pentikäinen.2003.). Suhtautuminen vainajaan oli kaksijakoinen, toisaalta pelättiin vainajan palaavan takaisin haamuna epäsuotuisin aikein, toisaalta vainajaa kutsuttiin takaisin antamaan neuvoja ja osallistumaan vainajan aterialle.

Suomalaisen muinaisuskon käsityksissä kuoleman jälkeinen elämä muistutti paljon maanpäällistä elämää. Kuolleet tarvitsivat Tuonelassa ruokaa, vaatteita ja

työkaluja. (Pentikäinen. 1990.32, Vuorela.1983. 621).Tuonelan ilmapiiri oli iloton (Pentikäinen. 1990. 32) Tuonelan käsityksiin on myös vaikuttanut kristinuskon käsitykset kuolemasta ja tuonpuoleisesta, esim keskiajalle ajoittuvissa kansanrunoissa Tuonela on jo jaettu taivaaseen ja helvettiin eli *manalaan*. Manalassa vallitsi ikuinen pimeys, kun taas taivas oli kirkas ja lämmin jumalien asuinsija. (Pentikäinen. 1990. 32) Tuonela sijaitsi Tuonelan virran takana. Tuonon joen saattoi ylittää veneellä (Pentikäinen. 1990. 32). Tuonelasta on myös arktista alkuperää oleva käsitys, että se sijaitsi maan tai veden alla, siellä tämänpuoleisessa ylöspäin oleva oli alaspäin (Pentikäinen. 1990. 32).

3.4.1 Kuoleman enteet

Agraariyhteisöissä kuolema ei ollut vieras asia ihmiselle. Keskiajalla katolisen uskonnon aikana ihmiset rukoilivat varjelusta äkkikuolemalta. Ennen kuolemaa oli hyvä saada rippi ja viimeinen voitelu, jotka lyhensivät matkaa kiirastulessa ja nopeuttivat pääsyä taivaan iloihin. Myös suomalaisessa kansanperinteessä toivottiin että kuolemaan ehtii valmistautua, koska keskeneräiset työt ja asiat saattaisivat häiritä vainajan rauhaa tuonpuoleisessa. Tämän vuoksi kuolemanenteet olivat positiivinen asia (Pentikäinen 1990.). Kuoleman enteitä pohdittiin paljon ja osaltaan esiintyi myös jälkikäteen tehtyä tulkintaa (Pentikäinen. 1990. 63). Pohjois-Karjalassa vielä 1980-luvulla mummon kuollessa jälkikäteen puhuttiin, että keittiön ikkunaan oli lentänyt lintu hieman ennen mummon kuolemaa.(Kirjoittajan. huom.).

Luonto oli ihmistä lähellä ja paljon ennustettiin tulevia kuolemantapauksia eläinten käyttäytymisen perusteella. Kuoleman enteitä olivat mm. linnun tai liitoravan lentäminen ikkunaan (Pentikäinen.1990. Rytkönen. 1931. 53) ja kissan, koiran tai hevosen epätavallinen käyttäytyminen (Talve.2012). Esimerkiksi koirasmetson lentäminen saunan harjalle tai kahden käen kukkuminen yhtäaikaan pihakuudessa ovat mainittu kuoleman enteinä (Rytkönen. 1931. 53). Jos kissa karttoi sairavuodetta, uskottiin taudin silloin olevan kuolemaksi. (Rytkönen. 1931. 57). Täiden , hiirien ja rottien esiintyminen on mainittu merkittävänä kuoleman enteinä (Pentikäinen. 1990.63). Tavallisia enteitä ovat olleet psyykkisesti jännittyneessä tilanteessa esiintyneet ääni- ja valoilmiot ja tavallisuudesta poikkeavat tapahtumat ja luonnonilmiöt (Talve.2012.). Naulaamisen tai lautojen paukuttamisen äänet kertoivat että ruumisarkkua tullaan pian tarvitsemaan (Rytkönen. 1931. 55. Waronen. 2009. 20.). Ääniä ja jyskettä saattoivat aiheuttaa myös vainajien henget (Waronen. 2009. 20). Savossa uskottiin että jos ruokapöydässä suusta putoaa iso pala ruokaa, aikuinen kuolee, murusen putoaminen ennusti lapsen kuolemaa (Rytkönen. 1931. 53). Pellosta nostettu ihmisruumista muistuttava peruna on myös ollut pahanenteinen tapahtuma. (Rytkönen.1931. 56).

Kuolema saattoi myös näyttäytyä eri tavoilla. Kalman väki saattoi käydä hakemassa kuolevia mukaansa ja kalman- eli kirkonväestä tehtiin paljon havaintoja (Pentikäinen. 1990. 64). Joku saattoi näkynä nähdä henkilön tai henkilöiden kulkevan iltahämärässä valkeissa vaatteissa hautausmaata kohti. Näyssä nähty henkilö(t) kuoli(vat) vähän ajan päästä. Kirkonväkeä eli vainajia saattettiin myös nähdä kulkevan taloon päin, ja pian tuosta talosta saatiin kuulla kuolinsanoma.(Pentikäinen.2010. 227). Talossa saattoi käydä *tyhjä näkymätön*,

pihasta kuului helinää, niin kuin hevonen ja ajomies olisivat ajaneet pihaan ja pois, mutta ketään ei näkynyt (Rytkönen. 1931. 54). Oman haltijan tai itsensä näkeminen saattoi olla merkki lähestyvistä kuolemasta (Pentikäinen. 1990. 63). Enteitä kuolemasta saattoi saada myös unen kautta, jos lapsen vanhempi näkee unta että etuhammas irtoaa, nuorempi lapsi kuolee, takahampaan irtoaminen ennustaa taas vanhemman lapsen tai vanhan sukulaisen kuolemaa. Jos unessa näki mustan laivan, vanha henkilö kuoli, valkea laiva taas merkitsi lapsen poismenoa (Rytkönen.1931. 57).

3.4.2 Kuoleman hetken rituaalit ja uskomukset

Yleisesti paljon kuolemaan liittyvistä tavoista ja uskomuksista liittyy siihen, että vainaja tuli poissaottaa elävien yhteisöstä tiettyjen rituaalien mukaisesti. Rituaalien noudattamatta jättäminen vaikeutti vainajan asemaa tuonpuoleisessa, ja vainaja saattoi myös sen vuoksi palata elävien pariin hakemaan korjausta tilanteeseen. Kuolevaa ei jätetty yksin, vaan kuolevan ympärille keräännettiin joko perheen tai suvun voimin, itäisessä suomessa mukaan kutsuttiin myös naapurit (Paulaharju.1995.85.Pentikäinen.. 1990, Talve.2012. Tenhunen 2006.160). Kokoontumisella kuolevan ympärille oli tarkoituksena saada välit kuolevan kanssa kuntoon, tarpeen mukaan oli pyydettyvä anteeksi ja hyvästeltävä. (Nenola. 1997.)

Itäisessä Suomessa vanhauskoisten tapoihin kuului että kuolevan seuraksi ja vainajan saattajaksi tuli *kirjaniekka* eli maallikko, mies tai nainen, joka oli samaa lahkoo. (Pentikäinen. 2010. 230.). Yleensä kuoleva nostettiin pois vuoteesta olkien ja vaaterievun päälle, mieluiten lakeisen alle. (Rytkönen. 1931.59) Paulaharjun mukaan Vienassa kuoleva nostettiin *kuolinrikoille* eli kuolinoljille lattialle peräpenkin eteen, jumalankuvien alle. Alustaksi laitettiin olkia, huonohko lakana ja pään alle heinäsäkki.Höyhentyynyä ei käytetty, sillä vainajasta lähtevä henki voisi peittyä höyheneihin, ja hengenlähde vaikeutuisi (Hyry, Pentikäinen, Pentikäinen.1995. 85-86). (kts. myös Vuorela 1983.)

Vienan Karjalassa uskottiin että hengenlähde oli vaikea jos lähtöä tekevä oli ollut eläessään *reähkäinen* (syntinen), syntiselle näytettiin lähdön hetkellä kaikki pahat työt ja paikka, johon hän tuonpuoleisessa joutuisi (Paulaharju. 1995. 89. Pentikäinen 2010.231.). Rauhallinen ja tuskaton kuolema tiesi hyvää sijaa tuonpuoleisessa.(Paulaharju. 1995. 89. Pentikäinen. 2010.231.). Kuolinhetken sää oli merkki siitä, millaista vainajalla on tuonpuoleisessa. Huonolla säällä kuollut joutui huonoon osaan tuonpuoleisessa, hyvällä säällä kuolleella oli hyvä sija tiedossa. (Pentikäinen. 2010.231.). Jos kuolevalta oli jäänyt keskeneräisiä töitä, käsillä olevat teokset poltettiin etteivät ne hidastaisi kuolemista (Paulaharju.1995. 89).

Itkemistä ja puhumista kuoleman hetkellä vältettiin. Itkeminen tekisi kuolinhetken vaikeaksi ja itäisessä Suomessa uskottiin että kyyneleet polttaisivat kuolijaa tulikipinöiden lailla tuonpuoleisessa (Paulaharju.1923. Tenhunen. 2006. 160). Varosen (1983) mukaan hiljaisuus edesautti helppoa lähtöä. Seinäkellokin saatettiin pysäyttää. Kuolijalla ei saanut olla mitään solmuja päällään, koska

kuolevan henki voisi jäädä solmuihin kiinni. Peitto otettiin kuolevalta pois, etenkin jos se oli kirjava tai villainen, ettei kuolevan henki jää sen alle. (Paulaharju. 1923.)

Kuolemissa pitkittyessä oli tapoja, joilla lähtöä saatettiin jouduttaa. Yleistä oli pirtin lakeisen avaaminen tai kattolautojen raottaminen, tai uudemmissa pirteissä uunin peltien avaaminen (Pentikäinen. 2010. Tenhunen. 2006 Waronen. 1898. Vuorela. 1983. 622 Rytönen. 1931. 59). Rappänä, pelti ja kattolaudan avaamisen merkityksenä oli luoda poistumisreitti vainajan hengelle (Rytönen. 1931. 59). Venäjän Karjalassa on kolmesti käyty kohottamassa pirtin kattolautoja hengenlähdön jouduttamiseksi. (Waronen. 1898.) Joskus sielun nähtiinkin poistuvan linnun hahmossa. Sielun kulkureitin avaamisen lisäksi edellä mainituilla toimilla myös tuuletettiin kalman hajua ja raikastettiin huoneilmaa. (Rytönen. 1931. 59. Vuorela. 1983. 622.) Kalmanhajun karkoittamiseksi poltettiin liedessä katajanhavuja ja lehtiä, myös sairastelun aikana seinähirsien väliin saatettiin laittaa hyvätuoksuisia katajan-, tuomen, tai pihlajanlehtiä pahan hajun poistamiseksi (Rytönen. 1931. 59). Karjalan tavoista Marina Takalo on kertonut, että pirtin katolta nostettiin lauta, jonka läpi ammuttiin kuola. Marina on myös muistellut, että kerran kaksi vuorokautta kuolemaa tehneen kohdalla lyötiin ovia lujasti. Tarkoituksena näillä toimilla oli että henki säikähtäisi ja karkaisi, ja näin kuolema joutuisi (Pentikäinen. 2010. 231).

Vienassa kuolevan lähtökamppailun pitkittyessä laitettiin kuolevan makuupaikan olkien alle kuluneet viikatteen tai sirpit ristiin ja sen jälkeen ulkona heitettiin kirves pirtin ylitse ristiin. Pitkällä seipäällä lyötiin pirtin kattolautoja. Kolmea lautaa nostettiin kolmesti jumalainkuvien eli *obrazanurkan* kohdalla. Paulaharju kuvaa myös että jos ”*kuoleva on lapsi, ja se kauan aikaa tekee kuolemaa, ei elä, ei kuole, etsitään kolmesta rajapienareesta heinää ja pannaan lapsen tilan alle.*” (Paulaharju. 1995. 86). Toisinaan oli tapana että lapsen kuollessa vanhemmat eivät saaneet olla paikalla, koska se vaikeuttaisi lapsen hengenlähtöä, myöskään lapset eivät saaneet vanhempiensa vierellä olla valvomassa kuoleman hetkellä (Paulaharju. 1995. 89). Vienan Karjalassa Oulangassa, vanhauskoisten vaikutuspiirissä, suitsutettiin kuolevan yllä pyhää savua (Pentikäinen. 2010).

Kuoleman hetken tiedettiin olevan lähellä kun kuoleva alkoi katsella ”*peähäs päin*” eli alkoi tuijottamaan perälautaan päin Jotkut kuolevat näkivät noutajansa, tuonpuoleisesta kuolevaa mukaansa hakevat sukulaisensa (Paulaharju. 1995. 86.). Savossa uskottiin että kuolinhetkellä henkilö saattoi kokea jo ensikosketukset tuonpuoleisesta, viimeisillä sanoillaan kuoleva saattoi kertoa kohtalostaan, esim: ”*kohta om mustan ukon poeka*” merkitsi että kuolija oli matkalla kadotukseen. Jos kuollessaan huusi suoraa huutoa, arveltiin että kuoleva näki helvetin kauhut. Kuolintuskissa vääntelehtimisen saattoivat aiheuttaa kuolevaa raastavat pirut (Rytönen. 1931. 58-59).

Kuoleman hetken koittaessa herätettiin koko talon väki, lähdön hetkellä kukaan ei saanut nukkua. Myös naapureita kutsuttiin paikalle. Pääosin merkityksenä oli kuolevan kunnioittaminen, mutta samalla myös pelko siitä, että kuolevan henki heittäytyy nukkuvan päälle ja painaa niin että tulee huonovointiseksi, tai jopa kuolee (Paulaharju. 1995. 90.).

3.4.3 Ruumiinpesu ja vainajan varustaminen

Heti kuoleman jälkeen vainajan silmät ja suu suljettiin. Joskus oli tapana laittaa kolikot silmien päälle. Kuolevan silmät piti sulkea, ettei vainaja katsoisi itselleen seuraajaa (Rytkönen. 1931. 59). Suu suljettiin leuan alitse sidotulla ja pääläen kiertävällä liinalla. Virsikirja saatettiin kiilata leuan alle (Vuorela. 1983. 622). Itä-Suomessa vainajan suun päälle laitettiin *ripakko* eli valkea kankaankappale, ettei suusta menisi paholainen sisään. Jos näin kävisi, alkaisi vainaja liikkua. Hänestä tulisi *manalaihi*, joka ei pysyisi haudassaan (Paulaharju. 1995. 90). Vainajan ajateltiin kuolevan vielä mitä hänelle puhutaan, sen tähden oli tärkeää että vainajasta puhuttiin pelkästään hyvää (Vuorela. 1983. 622). Ortodoksisessa Suomessa vainaja *kuajitaan* eli suitsutetaan, jokainen paikalla olija suitsuttaa suitsutusastialla vainajan pään ja rinnan kohdalla samalla rukoillen (Paulaharju. 1995. 90). Savossa heti kuoleman käytyä laulettiin virsi, *erovärsy* (Rytkönen. 1931. 61).

Heti kuolinhetken tapahduttua ruumis pestiin lattialla olkien päällä. Pesijän saattoi toimia talon oma väki, sukulainen, läheinen ystävä, tuttava tai ammattimainen ruumiinpesijä (Rytkönen. 1931. 62). Ruumiinpesijä sai palkkioksi tavallisesti vainajan vaatteet (Rytkönen. 1931. 62. Talve. 2012.). Ruumiin peseminen oli kunniatehtävä (Pentikäinen. 2010. 231.). Ruumiinpesun tarkoituksena oli saattaa vainaja puhtaana tuonpuoleiseen. Vainaja pestiin vedellä, saippualla ja rätillä (Paulaharju. 1995. 92). Peseminen tehtiin ennen kuin ruumis ehti jäykistyä, koska näin ruumis saatiin puetuksi helpommin ja samalla suoristettua (Paulaharju. 1995. 92). Paulaharjun (1995. 92) mukaan pesijöitä oli mieluiten kolme, ja pesijöinä toimi miehet miehille ja naiset naisille. Yleistä kuitenkin oli, että naiset toimivat ruumiin pesijöinä. Itäisessä Suomessa ruumista pestessä *itkettiin iänellä* eli laulettiin itkuvirsiä, läntisessä suomessa laulettiin pesuvirsi (Paulaharju. 1995. 92. Rytkönen. 1931. 62) Sukulaiset ja naapurit saattoivat kokoontua katsomaan ruumiinpesua, silloin on pidetty ruumiinpesijäisiä, joissa vieraille on tarjottu kahvia tai viinaa virvokkeeksi (Rytkönen. 1931. 62).

Vainajan vaatetus on vaihdellut. Esihistoriallisella ajalla vainajat puettiin täyteen vaateparteen. Läntisessä suomessa keskiajalla oli tapana kääriä ruumis Kristuksen esimerkkien mukaan vaippoihin. Uskonpuhdistuksen jälkeen siirryttiin takaisin täyteen vaateparteen pukemiseen, mutta 1800-luvulta alkaen yleistyivät valkoiset vaatteet eli ruumispaita (Talve. 2012.). Vaimoilla oli myös valkoinen päähine (Pentikäinen 2010. 232.) Lapsivainajalle saatettiin tehdä kukkasista kuolleenkruunu. (Rytkönen. 1931. 62) Ruumis peitettiin kateliinalla ja silmirievulla. (Rytkönen. 1931. 62) Vienassa naisvainajalle puettiin paita eli *rätsinä*, hameenkaltainen paita *eli kosto*, miesvainajalle aluspaita ja alushousut, liivi, housut, takki ja kaikille sukat, kengät, lakki ja kintaat. Kenkiin tehtiin reikä, koska vainaja ei muuten niitä saisi tuonilmasessa kulutettua, eikä näin ollen saisi siellä uusia kenkiä (Paulaharju. 1995. 98). Tyynyn sijasta pään alle laitettiin lehtiä, ja rinnalle asetettiin risti. Suun päälle laitettiin valkoinen liina. Vainajalla kuolinhetkellä päällään olleet vaatteet joko poltettiin, tai annettiin köyhille samalla pyytäen heitä muistamaan vainajaa (Pentikäinen. 2010. 232.). Joskus kuolinvaatteet valmistettiin itse jo elinaikana. Vaatteet ommeltiin myötöpäivään yksinkertaisella rihmalla, eikä niitä saanut paikata (Pentikäinen 2010. 231. Paulaharju. 1995. 98.).

Ruumis asetettiin kalmalaudalle. Läntisessä Suomessa ruumis siirrettiin riiheen tai aittaan jalat edellä odottamaan hautaamista (Rytkönen. 1931. 62. Talve.2012). Itäisessä suomessa vainajaa pidettiin pirtissä ruumiinvalvojaisten ajan. Koko Suomessa on ollut hyvin tärkeää, että vainajaa siirrettäessä ruumista kuljetetaan jalat edellä (Pentikäinen.1990.2010. 232.). Eräs selitys tälle on, että vainaja ei näe reittiä, ja täten ei osaa palata sitten takaisin.

Arkku valmistettiin joko kotona tai tilattiin puusepältä (Talve.2012.). Arkku tunnettiin myös nimillä *ruuhi*, *kistu*, *kropu*. (Talve. 2012). Arkku saatettiin läntisessä Suomessa valmistaa jo reilusti ennen kuolemaa. Vienassa arkku yleensä valmistettiin vasta kuoleman jälkeen, arkun valmistamisessa ei käytetty nauvoja, vaan arkun pää-, sivu-, pohja-, ja päällyslaudat neulottiin tuohilla tai vitsoilla.(Pentikäinen. 2010. 232.)

Vainjan mukaan arkkuun laitettiin henkilökohtaisia esineitä, työvälineitä ja ruokatavaroita,(Pentikäinen. 1990. 28.Rytkönen. 1931. 64. Talve.2012) Läntisessä suomessa arkkuun voitiin laittaa raamattu tai virsikirja ja viinaa. (Rytkönen. 1931. 64. Waronen. 2009. 69.) Joskus arkkuun laitettiin myös rahaa (Rytkönen. 1931. 64.Talve. 2012). Joskus rahan merkityksenä oli maksu tuonen virran lautturille.Naiset saattoivat elämänsä aikana kerätä hiuksiaan, jotka laitettiin mukaan arkkuun. (Rytkönen. 1931. 65. Tenhunen. 2006. 165.) Kuolinoljet- ja rievut poltettiin pellolla tuulen alla, polttamisesta tullutta savua piti varoa kalmantartunnan vuoksi (Rytkönen. 1931).

3.4.4 Itkuvirret vainajan saattamisessa tuonpuoleiseen

Itämerensuomalaisilla kansoilla kuolemaan liittyvään perinteeseen kuuluivat itkuvirret eli eänel itkentä.Itkuvirret kuuluivat erityisesti itäisen Suomen eroritualeihin (häät, kuolema) mutta on arveltu että esikristillisellä ja keskiajalla itkuvirret ovat mahdollisesti kuuluneet traditioihin myös läntisessä Suomessa. (Talve. 2012. 281) Itkuvirsillä hyvästeltiin vainaja kotona, hautausmaalla ja muistajaisissa (Pentikäinen. 1990. 28., Talve. 2012. 282.)Itkijä esiintyi niin sydäntäsärkevästi, että itkijän kanssa pystyttiin kollektiivisesti suremaan, itkijä ohjasi yhteisöä suremiseen ja ilmaisuihin (Tenhunen. 2006. 51.). Itkuvirsien esittäjiä olivat pääasiassa naiset, ja itkuvirret esitettiin yksin. Itkuvirsien rakenne noudatti perinteistä kaavaa, mutta se mukailtiin aina tilanteen mukaan sopivaksi. Tunnelma itkuvirsissä saattoi olla perin hektinen ja ekstaattinen, itkuvirsiin kuului itkemistä ja nyhkyttämistä vuorotellen sanojen kanssa. Itkuvirsien tyyliin kuuluvat alkusoinnut, eufemismit, puhuttelusanat (Talve. 2012. 282.). Itkuvirsissä esitettiin itkuja, joissa helliteltiin vainajaa, sillä vainajan oletettiin kuulevan yhä mitä puhuttiin.Vainajalle sanottiin esim: “*on se kaunis pokoiniekkä*” (Pentikäinen. 1990. 28. Pentikäinen. 2010. 231). Itkivirsissä myös

lauettiin vainajan puolesta, pyydettiin anteeksi kodin eteiselle, tuvalle, ikkunapielille jne, sekä pihapiirille, pellolle, ilmoille jne. sekä naapureilta ettei nämä muistelisi vainajaa pahalla (Pentikäinen. 1990. 28. Tenhunen. 2006. 165.). Itkuvirret olivat osittain surun ilmaisuja, mutta niissä myös samalla siirrettiin vainajaa tuonpuoleiseen mm. antamalla ohjeita vainajalle kuinka toimia matkan varrella. Koska uskottiin että vainaja pystyi kuulemaan vielä tietyn aikaa kuolemansa jälkeen, ajateltiin itkijän kommunikoivan vainajan kanssa. (Tenhunen. 2006. 50-51, 165-166.) Itkijä otti myös yhteyttä myös jo kuolleisiin suvun vainajiin, eli syntysiin ja heille saatettiin lähettää terveisiä ja avunpyyntöjä. (Tenhunen. 2006. 50-51, 165-166.)

3.4.5 Ruumiinvalvojaiset ja hautaaminen

Vainajalle pidettiin ennen hautaamista ruumiinvalvojaiset. Vaikka kirkkolaki kielsikin ruumiinvalvojaiset 1686, säilyi tapa vielä pitkään sen jälkeenkin (Talve. 2012. 222.). Vainaja haudattiin läntisessä Suomessa pyhänä, joten ruumiinvalvojaisia pidettiin usein lauantai-iltana. Arkku kannettiin takaisin pirttiin riihestä tai aitasta valvojaisia varten. Ruumiinvalvojaisissa syötiin ja juotiin - toisinaan myös väkijuomia. (Talve. 2012. 222)

Vienan Karjalan perinteessä suru kosketti koko yhteisöä ja surukokemus oli kollektiivinen. Ruumiinvalvojaiset kestivät kolme päivää, eli sen ajan joka odotettiin ennen ruumiin hautaamista. Ruumiinvalvojaisiin kuuluivat vahvasti itkuvirsien esittäminen. Talossa ei saanut tehdä vainajan läsnäollessa muita kuin välttämättömiä töitä (Pentikäinen. 1990. 28. Tenhunen. 2006. 163.).

Hautaaminen tapahtui itäisessä Suomessa yleensä kolmen päivän päästä kuolemasta. Läntisessä Suomessa oli tapana haudata vainaja sunnuntaina (Rytkönen. 1931. 65). Hautajaisiin kutsuttiin sukulaiset ja naapurit, jopa kyläläiset (Talve. 2012. 233). Ruumiinpesijä ja arkuntekijä istuivat hautajaispidossa kunnipaikalla. (Rytkönen. 1931. 63). Kutsutut toivat tullessaan ruokatarpeita. Tapana oli tarjota hautajaispäivän aamuna ateria. Läntisessä Suomessa nautittiin myös hautajaisryppy, naisille ja lapsille oli tarjolla kahvia (Rytkönen. 1931. 65., Talve. 2012). Länsi-Suomessa hautajaisiin kutsuttiin veisuemies- tai nainen, joka huolehti virsien veisaamisesta hautajaispidoissa (Rytkönen. 1931. 65). Itä-Suomessa leivottiin *muistelijaista*, joka jaettiin saattoväelle haudalla. Leipomisen

lisäksi muistelijaisena saatettiin jakaa jyviä, kalaa, lihaa tai jopa rahaa. Ruokaa vietiin myös vainajalle (Pentikäinen.2010. 233.)

Vainaja arkkuiheen vietiin hautausmaalle ruumissaatossa joko reellä tai kärryillä, vesiteitse veneellä.(Talve. 2012. 234) Ennen valjastamista hevonen kierrätettiin Savossa kaksi kertaa myötöpäivään ja kerran vastapäivään arkun ympäri, hevosen annettiin myös haistella arkkua (Rytkönen. 1931. 67). Jos arkku kävi raskaaksi, arveltiin arkkuun tulleen mukaan *kirkonväkeä*. Kirkonväen saattoi ilman näkijän kykyäkin nähdä katsomalla hevosen länkien läpi arkkua kohti (Rytkönen. 1931. 67). Saattomatalla veisattiin virsiä etenkin asuttujen paikkojen ohi kuljettaessa (Rytkönen. 1931.67. Talve. 2012. 234). Kirkon luokse tullessa soitettiin kuolinkelloja. (Rytkönen. 1931. 67. Talve. 2012. 234). Savossa, Kainuussa ja Karjalassa ja osin Hämeessä saattomatalla tehtiin karsikkopuuhun merkintä vainajasta, karsikkonpuuhun merkittiin vainajan nimikirjaimet, kuolinaika ja ristinmerkki. Karsikko tehtiin saattomatkan aikana levähdyspaikalle. karsikkoa tehdessä laulettiin virsi ja juotiin karsikkoryypyt (Pentikäinen. 1990. 55). Papin saarnan jälkeen soitettiin multakelloja, ja tällöin arveltiin vainajan menettäneen siihen asti säilyneen kyvyn kuulla (Rytkönen. 1931.67). Hautausmaa sijaitsi läntisessä Suomessa kirkon yhteydessä, haudalle laitettiin joko taulu, jossa oli vainajan nimi ja syntymä- ja kuolinaika, ja esim raamatunlause tai puupalikka tai risti, jossa oli vainajain puumerkki Talvisin hautaa ei pystytty aina kaivamaan, ja vainajat säilytettiin talvihaudassa, josta ne kevään koittaessa siirrettiin varsinaiselle hautausmaalle.

(Rytkönen. 1931. 69. Talve, 236.).

Itäisessä Suomessa hautausmaa eli *kalmisoma* sijaitsi kylän ulkopuolella puistossa tai saarella. Haudalle pystytettiin hirsimökki eli *kropnitsa*, siinä oli ikkuna, josta vainaja voi tarkkailla sukunsa elämää entisessä kodissaan. Mökissä oli myös räppänä, josta vainajan sielu voi nousta tuonpuoleiseen. (Pentikäinen. 1990.28).

Itäisessä suomalaisessa kulttuurissa vainajan ajateltiin olevan mukana omissa hautajaisissaan. (Pentikäinen. 1990 s. 30) Lähiomaisten viereen hautajaisten ruokapöytään jätettiin tyhjä paikka vainajaa varten (Pentikäinen.

1990. 30).Surutaloon haudalta palasivat ainoastaan lähimmät omaiset. Jos hautausmaa (kirkkomaa) oli pitkän matkan päässä, kylältä voitiin varata paikka, jossa hautajaisvieraille tarjottiin kahvia tai alkoholia (Rytkönen. 1931.69).Itä-

Suomessa perinteisiin kuului että suku huolehti haudalle vietävistä muistelijaisista kuuden viikon ajan. Muistelijaista vietiin vielä kolmeen taloon, jotka valittiin sukulaisuuden tai köyhyyden mukaan (Pentikäinen.2010.233).

3.4.6 Vainajien karsikot

Karsikko on yleinen nimitys vainajien ruumiinkuljetusreitit varrella karsittuun puuhun, laudankappaöeseen, kiveen tai seinään tehdystä merkistä (Pentikäinen. 1990. 50.). Karsikko tunnetaan joissakin paikoissa myös mm. nimellä muistopuu, numeropuu, ristikko, ristipetäjä. Yleensä karsikko tehtiin petäjään, mutta on myös tietoa että muitakin puita on käytetty karsikkopuina, mutta harvemmin (Pentikäinen. 1990. 50). Karsikkoja on tehty Savon, Karjalan ja Kainuun alueella, ja tapa on alkuaan esikristillinen, mutta kehittyi erityisesti luterilaisuuden vaikutuksessa, koska vainajat oli haudattava usein pitkienkin matkojen taakse kirkon luo. Karsikko tehtiin ruumissaaton levähdyspaikalle, tienhaaraan tai mäelle josta näki kirkolle ja joskus hautausmaan lähelle. Karsikko tehtiin vainajalle joko ruumista haudalle vietäessä, tai sieltä palaessa.(Pentikäinen. 1990. 51).

Karsimistapoja erilaisia, mutta tavallista oli että puusta karsittiin latva ja alaoksat ja puun keskikohdalle jätettiin kaksi oksaa, joskus niin, että puu muodosti ristin. Edesmenneille on voitu tehdä omat karsikkopuunsa, mutta tavallista oli, että karsikkopuu oli kylän vainajien yhteinen (Sarmela.2007.122.). Karsikkoon veistettiin ristikuvioita, vainajan nimikirjaimet ja kuolinvuosi. Karsikko saattoi olla myös puu, kivi tai lauta, johon oli laitettu vainajan nimikirjaimet, kuolinaika ja risti.Uskottiin että jos vainaja palaisi hautausmaalta kotiin, hän ei pystyisi ohittamaan karsikkopuuta ja palaamaan kotiinsa (Sarmela.2007.122). Karsikon piti olla selvästi näkyvillä ja huomiota herättävä, että vainaja varmasti havaitsee sen.(Pentikäinen. 1990. 51). Karsikkoja saatettiin tehdä myös tapaturmaisesti kuolleen kuolinpaikalle (Pentikäinen. 1990. 55). Karsikon tekeminen vainajalle on ollut osa siirtymäriittä, jolla vainaja saatettiin pois elävien keskuudesta. (Sarmela.2007. 124).

3.4.7 Muistaminen

Vienan Karjalassa *kalmisomassa* asuvaa kuollutta ei enää kutsuttu hänen omalla nimellään, vaan vainajaksi. *Kalmisoma* oli kuolleiden oma kylä, ja siellä omaiset saattoivat käydä tapaamassa ja muistamassa suvun vainajia ja pyytämässä heiltä suojelusta tai apua (Pentikäinen. 1990. 30). Haudan jalkopäähän pantiin risti, ja haudan päälle rakennettiin *kropnitsa* eli laudoilla katettu kahden hirsikerran pikkumökki, jonka toisessa päässä oli ikkuna, ja toisessa aukko. Ajatuksena oli että ikkunasta vainaja näkee kotiin ja voi vahtia suvun käyttäytymistä. Aukko oli sielunreikä, josta vainaja voi lintuna siirtyä *tuonilmaseen* (Pentikäinen.2010. 232-233). Kuuden viikon ajan kuolemasta elettiin siirtymäkautta, jolloin vainajan henki vielä liikkui maan päällä. Kuuden viikon päästä kuolemasta itäisessä suomessa vainajalle pidettiin ”kuusnetäl’iset” joissa oli tapana kokoontua suvun ja kylän väen voimin haudalle syömään ja köyhille annettiin ”muistelijaisia” eli ruokaa (Pentikäinen.1990. 30).

Vainajaa muistettiin vuoden päästä kuolemasta *kuolinpäivänä* muistelijaisia jakamalla, tämän muistamisen jälkeen vainajan olemassaolo ajateltiin päättyneeksi, eikä häntä enää muisteltu omalla nimellään vaan vainajana. Vainaja siirtyi nyt suvun muiden vainajien joukkoon, ja pääsi myös nauttimaan vainajien puun juurelle tuoduista uhreista (Pentikäinen. 1990. 30).

3.4.8 Kalman vihat ja väet

Kuoleman ja kalman vaikutukset saattoivat olla kansanperinteessä joko hyödyllisiä tai haitallisia ja kalman koskemien esineiden hyödyntäminen oli joko suositeltavaa tai paheksuttavaa (Koski.2011. 240).

Vienan Karjalassa uskottiin että kalma saattoi tarttua ihmiseen joka säikähti vainajaa. Kalma tarttui myös esineistä, jotka olivat olleet kosketuksissa ruumiin kanssa, esim ruumiilla päällään olleista vaatteista tai arkunteossa syntyneistä lastuista. Myös kuolinsanomien kuuleminen saattoi tartuttaa kalman (Paulaharju.1995. 81).

Ruumiinpesusta jäänyt vesi otettiin joskus talteen. Ruumiinpesuvettä ja saippuaa käytettiin myös parantamiseen. Ruumissaippualla saattoi parantaa ”ruumiin kalmoja” tai hautausmaalla säikähtämistä (Koski. 2011. 241). Ruumiinpesuvettä juotiin rinnankorvennustaudin parantamiseksi. (Rytkönen. 1931. 63).

Ruumiinpesusaippualla silmänsä pessyt saattoi saada näkijän kykyjä ja ruumiskammalla voitiin parantaa *silmipaskoa* eli trakoomaa. (Rytkönen.1931. 63). Vainajan ruumista koskettamalla pääsi vainajien pelosta. Jos joku oli kuollutta säikähdettyään alkanut kuulla ääniä esim kuin joku hiipisi selän takana, pääsi

näistä äänistä eroon ruumista koskettamalla (Rytkönen. 1931.63). Ruumislaudasta vuolluilla tikuilla on parannettu hammassärkyä (Koski.2011.241. Rytkönen. 1931.63). Ruumismultaa on laitettu aviovuoteeseen hedelmällisyyttä lisäämään (Koski.2011. 246.). Ruumiinmultaa tai ruumiinhiekkaa (ruumiinkuljetusreitiltä poimittua) on käytetty tuhohyönteisten torjumiseen kaali- ja naurispelloilla. (Koski.2011. 246.). Tietäjien uskottiin käyttävän ruumiin osia esim sormia, luita, hiuksia taikoihinsa (Rytkönen. 1931. 64). On kerrottu että jos ihmisen pääkallo täytettiin mullalla, ja siinä on kasvatettu herneitä kolmena kesänä, niin kun herneitä syö, voi kulkea näkymättömänä. Hautausmaalta haetuilla tarvikkeilla, luunkappaleilla tai arkunpalasilla saattoi tehdä taikoja toisten haitaksi (Rytkönen. 1931. 64). Pyhäjärvellä on kerrottu, että kolme arkunnaulaa oli laitettu pirtin lakeisen alle, ja tällä teolle oli saatu tupa räiskymään ja paukkumaan. Löytämällä taikakalut eli arkunnaulat lakeisen alta, pääsi pois taian ikeestä. Tuomalla multaa kirkonmaalta tupaan voitiin tuoda kirkonväkeä (vainajia) taloon kummittelemaan. (Waronen. 2009. 26). Taikakaluilla voitiin esim. pilata eläinonnea. Viemällä toisen talliin ruumislauta tai ruumiinpesuvasta, saatiin painajainen ajamaan karjalla (Waronen. 2009. 26.). Rikkeen pystyi parantamaan samankaltaisella taikaesineellä jolla se oli tuotettu, samalla esineellä saattoi olla joko parantava tai vahingoittava voima riippuen siitä, kuka esinettä käytti (Waronen. 2009. 27).

3.4.9 Takaisin palaavat vainajat

Vainajat eivät aina pysyneet haudoissaan, syynä kummitteluun saattoi olla hautajaisrituaaleissa tapahtunut normirikkomus, esim. vainajan joku tavara oli otettu itselle, tai vainajalle oli vaikka unohdettu pukea sukat, tai laittaa vainajalle kuulunut tärkeä tavara arkkuun mukaan (Waronen. 2009.20). Hautajaisrituaaleihin liittyi tapoja, joiden tarkoituksena oli vainajan takaisin palaamisen estäminen esimerkiksi vainajaa pois kuljettaessa avattiin pirtin, aitan ja navetan kaikki ovet, ikkunat ja pellit ja vainajalle sanottiin että : Ota nyt lähtiessä omasi. Jos hautajaispidoista varasti ruokaa, vainaja tuli kummittelemaan syylliselle (Rytkönen. 1931. 66).

Vainajien haudasta palaamista yritettiin estää monin keinoin, ruumis voitiin laittaa arkkuun kasvot alaspäin, vainajaa kuljetettiin aina jalat edellä, tuhkaa ja havuja oli voitu ripotella ruumiinkuljetusreitille, saattomatikalle oli tehty karsikko, jonka ohi vainaja ei voinut palata (Pentikäinen. 1990. 54). Suljettaessa ovia tai uunin peltejä, tuli siunata, että kummitteleva vainaja ei pääse sisään (Waronen. 2009. 24).

Myös murhatut lapset kummittelivat usein tarinoissa. Pohjanmaalla on tunnettu tarinoita ihtiriekosta, ihtiriekkko oli surmattu lapsi joka halusi kostaa äidilleen. Ihtiriekkko äänteli ja riehui ja seurasi kulkijaa ja pelästytti tämän (Pentikäinen. 1990. 24). Rikoksen tehnyt vainaja nousi haudastaan ja pyysi sovittamaan rikoksensa. (Waronen .2009.s. 22.) Eräs tyttö oli varastanut öylätin ja piilottanut sen kirnuun. Kuoltuaan hän palasi kirnun luo yhä uudelleen. Kun kirnu lyötiin rikki, löytyi öylätti. Tämän jälkeen tyttö pysyi haudassaan. (Waronen. 2009. 22.) Kummittelevilta vainajilta piti kysyä mitä he tahtoivat, koska usein kun asia on saatu selvitettyksi, vainajat palaavat lepäämään rauhassa. (Waronen. 2009. 22.)

Hautausmaalta vahingossa tai tahallaan viety vainajalle kuuluvaa tavara tai esim. kukka tai luunpalanen aiheutti sen, että vainajat palasivat hakemaan heille kuuluvaa tavaraa (Waronen. 2009. 21).

Jos vainaja oli eläessään ollut tietäjä tai noita, saattoi hautajaisiin tulla vieraksi *kirkonväkeä* (myös nimellä *kirkonkakkainen*). Näkijän kyvyillä varustetut pystyivät näkemään tämän väen, ja vahvamielinen henkilö tai tietäjä pystyi ohjaamaan väen takaisin hautausmaalle (Rytkönen. 1931. 66).

4 KIRJALLISUUSKATSAUKSET TARKOITUS JA TUTKIMUSKYSYMYS

Opinnäytetyömme tarkoituksena on tuoda esille suomalaiseen kansanperinteeseen kuuluvia kuoleman hetkeen liittyviä uskomuksia, tapoja ja rituaaleja. Haluamme selvittää miten toimittiin kuoleman hetkellä suomalaisessa kuoleman kulttuurissa. Tavoitteenamme on lisätä sairaanhoitajien tietämystä suomalaisesta kuolemaan ja kuoleman hetkeen liittyvästä kulttuuriperimästä sekä avata ymmärrystämme kuolevan potilaan hoitotyöhön, sen ominaispiirteisiin sekä siihen liittyviin toimintatapoihin. Tämä osaltaan voi tuoda uusia työkaluja ja mahdollisuuksia kuolevien potilaiden vielä parempaan ja laadukkaampaan hoitamiseen. Tutkimuskysymyksemme on

:

1. Mitä tapoja ja uskomuksia kuoleman hetkeen liittyi suomalaisessa kansanperinteessä?

5 KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TOTEUTTAMINEN

Opinnäytetyö on toteutettu sovellettuna systemaattisena kirjallisuuskatsauksena.

Kirjallisuuskatsaus on metodi ja tutkimustekniikka, jossa tutkitaan tehtyä tutkimusta. Salminen kuvailee systemaattista kirjallisuuskatsausta tiivistelmäksi, joka tehdään tietyssä aihepiirissä tehtyjen aikaisempien tieteellisten julkaisujen olennaisesta sisällöstä. Katsauksella haetaan vastausta tutkimusongelmaan (Leino-Kilpi. 2007. 2. Salminen. 2011.15). Kirjallisuuskatsauksella saadaan selville miten paljon aihetta on tutkittu ja millaista tutkimusta aiheesta on tehty (Johansson. 2007. 3). Systemaattinen kirjallisuuskatsaus jaotellaan kolmeen vaiheeseen, katsauksen suunnitteluun, katsauksen tekemiseen hakuprosesseineen, analysointineen ja synteeseineen, viimeisenä vaiheena on katsauksen raportointi (Johansson. 2007. 5).

5.1 Aineiston hankinta

Lähdeaineisto valikoitui systemaattisen ja manuaalisen hakuprosessin perusteella. Lähdeaineiston seulonnassa kävimme käytettävät tutkimukset huolellisesti läpi noudattaen kriteereitä, jotka on asetettu katsaukselle (Salminen. 2011. 17). Sisäänottokriteerit perustuvat kirjallisuuskatsauksemme tutkimuskysymyksiin. Tutkimuksen saatavuus oli keskeinen sisäänotto- ja poissulkemiskriteeri. Hirsjärvi (2007) toteaa, että tutkijan tunnettavuus ja arvostus ovat kriteerejä kirjallisuuden valinnalle. Tämä kriteeri oli kirjallisuuskatsauksen aineiston valinnassa tärkeällä sijalla. Kerätyistä teoksista arvioitiin niiden laatua, ja mikäli teoksessa esitettiin vain tietoa, joka oli kerätty lähteistä jotka olimme jo keränneet, jäivät nämä teokset automaattisesti katsauksen ulkopuolelle, koska ne eivät olisi tuoneet lisäarvoa tutkimukselle. Aineiston hakua vaikeutti se, että varsinaisia tutkimuksia juuri kuoleman hetken tapahtumista ja toimenpiteistä tai vainajan laitosta suomalaisessa kansanperinteessä ei ole juuri tehty.

Aineisto on kerätty systemaattisen kirjallisuuskatsauksen tiedonhaun menetelmiä soveltamalla tekemällä avainsanoilla hakuja hakupalvelimessa (Google, Google Scholar) tai kirjastojen tietokannoissa (Helmet, Pallas, Nelli, MetaLib, Arto, Doria, Tuhat) sekä manuaalisella haulla. Hakusanoja, joita käytimme olivat ”kuolema ja kansanperinne”, ”suomalainen kansanperinne”, ”kansanusko”, ”vainaja”, ”ruumis” ja ”kuolemankulttuuri” eri kombinaatioin. Materiaalia pyrittiin löytämään myös aihetta koskevilla sanoilla esim. ”ruumiinpesu” ”pokoineikka”. Teoksiin tutustuessamme olemme myös perehtyneet tutkimusten lähdeluetteloon ja sitä kautta löytäneet uusia teoksia, joista löytyy tutkimusalueeseen liittyvää materiaalia. Manuaalista tiedonhakua pidetään suositeltavana kirjallisuuskatsauksen aineistonhakuprosessissa, koska se edesauttaa aineiston kattavuutta aihealueesta. (Johansson. 2007. 6.)

Kun aineiston hakuprosessissa alkoivat samat asiat ja teokset nousta yhä uudelleen esiin, katsoimme että oleellisin tutkimustieto aiheeseen liittyen oli saatu kerättyä. Aineistoa tutkittiin huolellisesti ja kriittisesti; valinta aineiston mukaan ottamisesta tehtiin perustellusti. Kirjallisuuskatsauksen aineiston laadun arviointi on tärkeä osa kirjallisuuskatsauksen aineiston valintaa (Johansson.2007. 6). Tämän kirjallisuuskatsauksen tutkimusaiheesta johtuen aineisto on osittain hyvinkin vanhaa,

ja tutkimuskysymyksiin vastaavia teoksia löytyi suhteellisen vähän. Hakuprosessin aikana tutustuttiin mahdollisimman laajasti aihetta käsittelevään kirjallisuuteen. Perehtymisvaiheessa tuli huomattavaksi, että kuolemaa ja vainajan laittoa käsittelevissä teoksissa suurelta osin käytetään paljon samoja teoksia lähde teoksia. Pyrimme parhaamme mukaan löytämään nämä alkuperäislähteet ja käyttämään niitä kirjallisuuskatsauksemme analyysin pohjana.

5.2 Aineiston kuvaus

Aineisto on tutkimuksen aihepiiristä johtuen erikoista ja pääosin vanhaa. Tutkimuskysymyksiin liittyviä aihealueita ei ole suoraan tutkittu, vaan kysymyksiin vastaava materiaali on täytynyt etsiä erikseen suomalaiseen kansanperinteeseen ja kuolemankulttuuriin liittyvästä kirjallisuudesta. Aineistosta osa on tiedonantajilta kerättyjä kuvauksia kansanperinteeseen kuuluvista kuolemaan liittyvistä tavoista ja uskomuksista. Teoksissa on huomattava että tietyt tiedonantajat, kuten runonlaulajat Anni Lehtonen, Matjoi Plattonen ja Marina Takalo ovat vaikuttaneet huomattavasti siihen, millaista tietoa Vienan Karjalan tavoista ja uskomuksista on saatavissa. Teoksista neljä kuvailee suoraan tiedonantajilta kerättyjä tietoja suomalaiseen kansankulttuuriin kuuluvista tavoista ja uskomuksista, yhtenä osa-alueena kuolemaan ja kuoleman hetkeen liittyvät tavat ja uskomukset. (Paulaharju. 1924. Pentikäinen. 2010. Rytönen. 1931. Tenhunen. 2006.). Kaksi aineistona käytettävistä teoksista ovat yleisesityksiä kuolemankulttuurista suomalaisessa kansanperinteessä (Pentikäinen. 1990. Waronen. 1898.) Kaksi teoksista ovat yleisesti suomalaista kansankulttuuria käsitteleviä, joissa on omat lukunsa kuolemiseen liittyvistä tavoista ja uskomuksista. (Talve. 2012. Vuorela. 1983.) Tutkimuksen aineistona olevan materiaali esittelee suomalaista kuoleman perinnettä sekä läntisen - että itäisen Suomen näkökulmista. Julkaisujen perustana oleva muistitieto on kerätty 1800 -luvun loppupuolelta aina 1900-luvun puolivälin paikkeille. Tämän perusteella aineisto kuvaa suomalaista itäistä- ja läntistä kansanperinnettä 1800-luvulta 1900-luvun alkuvuosikymmenille asti. Liitteessä 1 on lista teoksista, joista materiaali sisällön analyysiin on kerätty.

5.3 Aineiston analyysi

Sisällön analyysin avulla voidaan analysoida ja kuvailla erilaisia aineistoja. Menetelmää on käytetty paljon hoitotieteellisessä laadullisessa tutkimuksessa (Kankkunen. 2013.166). Sisällönanalyysissa tavoitteena on ilmiön tiivis ja kuvaileva esittäminen, jossa tuloksena syntyy käsiteluokeituksia, käsitejärjestelmiä, malleja tai käsitekarttoja. Sisällönanalyysin avulla voidaan tavoittaa merkityksiä, seurauksia ja sisältöjä (Kankkunen. 2013.166). Sisällön analyysi tapahtuu aineistoon perehtymisellä, analyysiyksikön valitsemisella, aineiston klusteroinnilla eli luokittelulla sekä aineiston abstarhoinnilla. Tämän prosessin avulla tutkija muodostaa yleiskäsitteiden avulla kuvauksen tutkimuskohteesta. Tutkimuksen tuloksissa kuvataan luokat ja niiden sisällöt, sekä esitellään muodostetut käsitteet (Tuomi. 2013.110-113).

Tässä kirjallisuuskatsauksessa aineiston analyysi aloitettiin lukemalla aineisto läpi useita kertoja, ja sen antama informaatio analysoitiin etsimällä aineistosta yhtenäiset seikat ja huomioimalla erilaiset asiayhteydet. Aineistosta

kerättiin ja siitä lajiteltiin tutkimuskysymystä ja lähtökohtia koskevaa materiaalia. Bearfield & Ellerin mukaan runsasta tutkimusmateriaalia käydään läpi tiiviissä muodossa pyrkien asettamaan tutkimus historialliseen sekä oman tieteenalan kontekstiin (Salminen. 2011. 15). Aineistoa lajiteltiin ensiksi muistilapuilla aihealue merkitsemällä, jonka jälkeen olennaista aineistoa puhtaaksikirjoitettiin joko sellaisenaan, tai olennaiset kohdat poimien erilliseksi tekstiksi. Aineiston syvälukemisen ja kirjoittamisen aikana alkoi vähitellen löytyä kansanperinteessä kuoleman hetkeen liittyvät keskeiset ominaisuudet.. Samalla kasvaneen aihetta koskevan ymmärryksen perusteella materiaalia vielä tarkistettiin tutkimuskysymyksen valossa pohtien mitkä tekijät kuvaavat kansanperinteen kuoleman hetkeen liittyviä rituaaleja, tapoja ja uskomuksia.

Tämän aineiston analyysi on tehty induktiivisena sisällönanalyysinä, jossa aineistoa tarkasteltiin tutkimuskysymyksen ohjaamana. Analyysin tekeminen alkoi analyysiyksikön valinnalla, joka on ajatuskokonaisuus ja joka voi käsittää useita lauseita. Ajatuskokonaisuuden poimimisella voimme välttää tiedon vääristymistä ja liiallista pirstaloitumista. Tarkastelimme ainoastaan aineistosta löytyvää ilmisisältöä. Kävimme aineiston läpi useaan kertaan miettien mitä toimia ja uskomuksia kuoleman hetkeen liittyy suomalaisessa kansanperinteessä ja kirjoitimme olennaiset ilmaukset pelkistäen luetteloksi erilliselle dokumentille, erottaen tässä vaiheessa itäisen ja läntisen kansanperinteen aineistot toisistaan. Kävimme läpi pelkistetyt ilmaukset etsien niistä samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia. Samaa asiaa tai ajatusta tarkoittavat käsitteet ryhmittelimme ja yhdistelimme omiin alaluokkiinsa.

Kun ryhmittely eli klusterointi oli tehty, aloitimme aineiston abstrahoinnin. Ryhmittelyn perusteella tarkastelimme luokkia ja annoimme niille niiden sisältöä kuvaavan nimen. Tämän jälkeen aineiston abstrahointi jatkui alakategorioiden yhdistämisellä ja niistä muodostettiin yläkategorioita ja näitä kokoavia käsitteitä. Koska itäisessä ja läntisessä kansanperinteen kuolemankulttuurissa on eroja, teimme analyysin erikseen molemmille aineistoille, mutta yhdistäviä tekijöitä löytyi yläkategorioita ja pääkategorioita luodessa.

6 KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TULOKSET

Tämän kirjallisuuskatsauksen perusteella kerätyille aineistolle tehdyn sisällön analyysin tuloksena on kuvaus siitä, mitä tapoja ja uskomuksia suomalaisessa kansanperinteessä on ollut kuoleman hetkeen liittyen, ja kuinka ne ilmenivät käytännössä.

6.1 Kuolemaan auttaminen

Itäisessä kansanperinteessä kuolemaan auttamiseen kuuluvat hengen lähdön helpottaminen, kuolemaan asettaminen ja kuoleman hetkellä toimiminen. Hengen lähdön helpottamiseen kuuluivat: hengen lähdön helpottaminen poistumistien avaamisella, hengen lähdön nopeuttaminen hengen säikäyttämällä, hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen henkiselällä tasolla, hengen lähtöä estävien tekijöiden poistaminen toiminnallisella tasolla ja kuolemaan auttaminen ristin avulla.

Kuolevan hengenlähtöä helpotettiin avaamalla poistumistie kuolijan hengelle. Tämä tapahtui kattolautoja kohottamalla tai siirtelemällä, on mainittu myös että lautoja nostettiin ikoninurkan kohdalta. Kuoleva asetettiin pirtissä juuri ikoninurkan eteen lähtöä tekemään. Poistumistie hengelle saatiin myös avaamalla ovi, uunin pellit tai räppänä. Hengenlähdön nopeuttaminen hengen säikäyttämällä saavutettiin kovilla äänillä ja samalla tuli olla myös poistumistie hengelle avoinna. Joskus saatettiin kiivetä katolle ja takoa kirveellä kattolautoja, toisinaan kun hengenlähtö tuntui kestävän, paukuteltiin ovia lujasti. Vienan Karjalassa oli tapana nostaa lauta pirtin katolta ja aukosta ammuttiin kuula tarkoituksena hengen säikäyttäminen ja karkuuttaminen.

Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistamiseen henkiselällä tasolla kuuluu se, että kuolevan tuli pystyä kertomaan mieltään painavat asiat ja kuolevan kanssa tuli käydä asiat läpi ja sopia erimielisyydet. Tähän alaluokkaan katsoimme kuuluvaksi myös sen, että kuolevan luona ei saanut itkeä, koska se olisi vaikeuttanut kuolemista. On myös kerrottu, että lapset eivät saaneet olla katsomassa vanhempiansa, eikä vanhemmat lapsensa kuolemaa, koska tämän uskottiin tekevän kuolemisen vaikeammaksi.

Hengen lähtöä estävien tekijöitä poistettiin toiminnallisella tasolla polttamalla kuolevalta keskeneräiseksi jääneet työt, esim. jos kuolevalta oli jäänyt kesken jokin puhdetyö tms. Rikkomalla esineen, jonka kanssa kuoleva oli työtä tehnyt, uskottiin myös auttavan kuolemisessa, miehille katkaistiin verkonkäpy ja naisille värttinä. Kuolevan päällä ei saanut olla solmuja, koska henki olisi voinut jäädä niihin kiinni. Jos solmuja oli, ne avattiin. Kuolevalta poistettiin myös peite, koska henki voisi jäädä peitteisiin kiinni, samasta syystä kuolevalla ei saanut olla höyhentyynyjä.

Kuolemaan ristin avulla autettiin kuolevaa, jonka hengenlähtö oli pitkittynyt. Kuolevan vuoteen alle laitettiin viikatteen tai sirpin terät ristiin, tai toinen tapa oli heittää kirves talon ylitse molemmilta sivuilta niin, että se muodosti ristinmerkin.

Kuolemaan asettaminen kuuluvat kuoleman sijalle asettaminen hengellisellä tasolla ja kuoleman sijalle asettaminen fyysisesti Hengellisellä tasolla kuoleman sijalle asettamisessa kuoleva asetettiin suitsukkeiden sytyttämällä ja pyhällä savulla suitsuttamisella. Kuolevan kaulalle laitettiin risti. Kuoleva asetettiin ikoninurkan alle. Kuoleman sijalle asettamiseen fyysisesti kuului paikan laittaminen kuolevalle. Kuolija siirrettiin vuoteesta lattialle olkien ja raanun päälle, pään alle laitettiin heinäsäkki. Kuoleva asetettiin pirtin peränurkkaan, perälauteen ja sivulauteen väliin, jumalainkuvien alle.

Kuolinhetkellä toimiminen sisältää kuolinhetken rauhoittamisen ja kuolevan kanssa valvomisen Kuolinhetken rauhoittamiseen kuului se, että kuoleman hetkellä oli oltava hiljaa, sanaakaan ei saanut sanoa. Kuolinhetkellä ei saanut myöskään itkeä, ja kaikkea turhaa liikkumista vältettiin. Kuolevaa ei saanut myöskään siirtää tai liikuttaa sijaltaan. Kuolevan kanssa valvomiseen kuuluu se, että kuolevaa ei saanut jättää yksin. kuolinhetkeä varten koko talonväki herätettiin, ja jos mahdollista, niin myös naapurit kutsuttiin hengenlähdölle. Kuolevan kanssa valvojien täytyi asettua kuolevan sivulle, jalkopäässä ei saanut olla, sillä surma saapui katkaisemaan elämänlangan vasemmasta kantapäältä. Pääpuolella istuivat tuonen ukot eli kalmanväki, ja siksi kuolevan pään puoleisessa sängynpäädyssäkään ei saanut olla.

Läntisessä kansanperinteessä kuolemaan auttamiseen kuuluivat hengenlähdön helpottaminen, kuolemaan asettaminen, kuoleman hetkellä toimiminen ja kuolinhetken toteaminen.

Hengenlähdön helpottaminen sisälsi hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen toiminnallisella tasolla, hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen henkisellä tasolla ja hengenlähdön helpottaminen poistumistien avaamisella. Hengenlähtöä estäviä tekijöitä toiminnallisella tasolla poistamiseen kuului se, että kuolevalla ei saanut olla höyhentyynyä, koska höyhentyyny olisi hidastanut kuolemista. Keskenäisiksi jääneet työt hävitettiin, koska sielu olisi voinut jäädä niihin kiinni. Esineiden rikkomisella saattoi myös olla tarkoitus antaa ne vainajan mukaan tuonpuoleiseen. Kuolinkamppailua helpotettiin myös hiljaisuudella, seinäkellokin oli pysäytettävä. Jos kuoleva oli eläessään käyttänyt taikoja, nämä saattoivat estää kuoleman koittamista, tietyillä toimilla tämä kuolemisen este saatettiin poistaa, esimerkiksi jos väärtinää oli käytetty taian tekoon, tuli väärtinä katkaista kuolevan yllä tai taikuudella soittotaitonsa saaneelle viulistille laitettiin viulu käteen kuoleman hetkellä, koska muuten paha henki olisi elättänyt häntä. Myös hevosten kuoharille, joka oli saanut taitonsa taikojen avulla, piti laittaa hevosen jälkeä hampaisiin, jotta hän pääsi kuolemaan.

Hengenlähdön estäviä tekijöitä hengellisellä tasolla poistettiin niin, että omaiset pyrkivät sopimaan kaikki riitansa kuolevan kanssa, erimielisyydet olisivat vaikeuttaneet kuolemista. Kuolemaa helpotettiin myös tuomalla taloon pappi kuolevan synnintunnusta varten. Joissain paikoissa vanhemmat eivät saaneet olla seuraamassa lapsensa kuolemaa, koska se olisi vienyt lapselta ilon taivaassa. Hengenlähdön helpottaminen poistumistien avaamisella sisälsi lakeisen, uunin peltien, räppänän tai ikkunan avaamisen, jotta kuolevan henki saisi poistumistien.

Myös pirtin kattolautoja saatettiin liikutella ja välikaton täytettä poistaa samassa tarkoituksessa.

Kuolemaan asettamiseen kuului kuoleman sijalle asettaminen fyysisellä tasolla ja kuolevan sijalle asettaminen hengellisellä tasolla.

Kuoleman sijalle kuoleva asetettiin fyysisellä tasolla nostamalla kuoleva lattialle lakeisen alle, olkien ja vaaterievun päälle. Kuoleva ei saanut kuolla vuoteeseen, mutta jos näin kävi, piti kunnolliset petivaatteet vaihtaa huonokuntoisiin. Kalman hajun karkottamiseksi liedessä poltettiin katajan havuja ja lehtiä.

Kuoleman sijalle asettamiseen hengellisellä tasolla kuului se, että kuolevan kanssa valvovat lauloivat virsiä ja paikalle kutsuttiin myös pappi.

Kuoleman hetkellä toimiminen sisältää kuolinhetken rauhoittamisen ja kuolevan kanssa valvomisen. Kuolinhetki rauhoittamiseksi tuli kuoleman hetkellä vallita hiljaisuus, myös seinäkello oli pysäytettävä. Kuolinhetkellä ei saanut itkeä tai surkutella. Kuolevaa ei saanut liikutella, koska kuoleminen olisi voinut siitä keskeytyä. Kuolevan kanssa valvomiseen kuului se, että tavallisesti joku valvoi kuolevan luona. Joskus valvoja oli lähin omainen, mutta mukana saattoi olla myös naapurit ja tuttavat. Joskun oli tapana, että vanhemmat eivät olleet valvomassa lapsensa, eikä lapset vanhempansa kuolemaa. Hengenlähdön koittaessa ei saanut nukkua.

Kuoleman toteamisessa kriteerinä saatettiin pitää leuan lokahtamista alas, ruumiin kylmenemistä, silmien lasittumista ja nurin kääntymistä sekä nenän kylmenemistä. Hengityksen loppuminen voitiin todeta peilin avulla, jos peili ei enää huurtunut suun eteen laitettaessa, todettiin kuoleman tapahtuneen. Myös käden väristä voitiin päätellä tilanne, kuolleen käsi oli musta, elävän käsi punainen.

6.2 Kuolemiseen liittyvät uskomukset

Itäisessä kulttuurissa kuolemaan liittyvistä uskomuksista tulivat ilmi kuolinhetken merkitys ja kuoleman/kalman pelko. Kuolinhetken merkitys pitää sisällään kuolinhetken uskomukset ja kuoleman kohtaamisen/noutajan saapumisen.

Uskottiin, että kuolinhetkellä kuolevalle näytettiin elämän aikana tehdyt hyvät ja pahat teot. Ihminen, joka oli elänyt huonoa elämää, koki vaikean kuoleman. Jos kuolinhetkellä oli huono sää, uskottiin sen tarkoittavan sitä, että kuolevalla olisi huono sija tuonpuoleisessa. Toisaalta kova sade ja tuuli olivat hyväksi, sillä sade kattoi jäljet ja tuuli kiidätti sielun taivaaseen. Kuoleman hetken ja noutajien saapumisen huomasi siitä, että kuoliija alkoi katsoa "peähäs päin" eli katseesta tuli tyhjyyteen tuijottava. Jotkut kuolijat saattoivat mainita noutajansa nimeltä, esim. "tuossa on isä". Kuoleman/kalman pelkoon kuului se, että kuoleman hetkellä talossa ja pihapiirissä ei saanut nukkua. Oli vaara että kuolevan henki heittäytyisi nukkujan päälle. Seurauksena tästä voisi olla pahimmillaan jopa kuolema.

Läntisessä kuolemanperinteessä kuolemaan liittyviin uskomuksiin kuuluvat kuolinhetken merkitys ja kuoleman/kalman pelko. Kuolinhetken merkitys sisältää Kuoleman hetken ja vaikean kuoleman.

Kuolinhetken merkityksen kategoriaan kuuluu se, että jos sairas haluaa itseään jatkuvasti siirrettävän tai jos hän sormillaan hypistelee vaatteitaan on kuoleman

hetki pian koittamassa. Myös peiton hypistely ja käsien katselu ja silmiin noussut usvainen kalma olivat lähdön merkkejä. Kuolevan lausumat viimeiset sanat olivat merkityksellisiä tulevan kohtalon suhteen, sillä kuolevan uskottiin näkevän noutajansa.

Vaikeassa kuolemassa uskomukset saivat sijaa, sillä kuolintuskissaan vääntelehtimisen ajateltiin johtuvan siitä, että kuoleva oli pirujen raastettavana. Jos kuolija huusi suoraa huutoa, uskottiin helvetin kauhujen kuvastuvan hänen silmiinsä. Kuolija saattoi mainita, jos häntä oli tullut hakemaan paha noutaja. Varsinkin noitien ja tietäjien hengenlähtö on ollut vaikea, sillä arveltiin että pahat henget vaivaavat heitä juuri hengenlähdön aikana.

Kuoleman/kalman pelkoon kuuluvat ilman raikastaminen ja kuoleman/kalman aiheuttamat vaarat. Ilman raikastamiseksi ja kalman hajun tai kalmanväen hajun poistamiseksi avattiin joko lakeinen tai uunin pelti, joissain paikoissa ovi ja ikkunat. Hajuja poistettiin myös polttamalla katajanhavuja. Kuoleman/kalman aiheuttamat vaarat sisältää suun ja nenän peittämisen kädellä tai liinalla, tavan tarkoituksena oli estää kalman tarttumisen hengitysteitse. Kuoleman hetkellä ei saanut nukkua, koska vainaja voisi kuollessaan viedä myös nukkuvan mukanaan.

7 POHDINTA

7.1 Kirjallisuuskatsauksen luotettavuus ja eettisyys

Tieteen etiikka sisältää perusajatuksen, jonka mukaan eettiset periaatteet ja kannat vaikuttavat tutkimuksen tekijän tieteellisessä työssään tekemiin valintoihin ja ratkaisuihin (Tuomi & Sarajärvi. 2013. 125). Tutkimusaiheen valinta itsessään on jo eettinen ratkaisu, tutkimuksen edetessä eettisyyttä tulisi pohtia sen jokaisessa eri vaiheessa. Edellytyksiä eettisyyden ja uskottavuuden toteutumiseen on mm. tutkimuksen tekijöiden rehellisyys, tarkkuus sekä huolellisuus. Hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluu toisten tutkijoiden ja heidän aikaansaannostensa kunnioittaminen, se, että tiedonhankinta-, tutkimusmenetelmän ja raportoinnin tulee olla tarkkaa ja luotettavaa, tieteellisen tutkimuksen kriteerien mukaisia ja eettisesti kestäviä sekä se, että aikaisempien tutkimustulosten esittely tulee olla rehellistä ja huolellista (Hirsijärvi, ym. 2007), (Tuomi & Sarajärvi. 2013.).

Löytämämme aineisto oli aihepiiristä johtuen suhteellisen niukkaa ja useiden teosten käytettävyyttä vähensi se, että aineisto oli kerätty samoista lähdeeteoksista. Tutkimusmateriaalia kerätessämme olimme myös itse löytäneet samat teokset, joita pystyimme käyttämään tutkimuksen teossa. Tutkimuksen luotettavuutta lisää se, että lähdeeteoksena käytetyistä teoksista on tehty paljon viittauksia ja niiden anti on yleisesti hyväksyttyä. Toisaalta tämä voi heikentää tutkimuksen luotettavuutta siten, että jos jossain vaiheessa aineistosta on tehty väärin tulkintaa, niin sen arvioiminen sinänsä oppinäytetyötä tehdessä on vaikeaa, koska vertailuaineistoa on vähän.

Vanhin kirjallisuuskatsauksen perusteella tehdystä sisällönanalyysissä käytetyistä teoksista on alunperin julkaistu 1898. Aineistoa analysoidessa on otettu huomioon se, että tieteelliset kriteerit tutkimuksen teossa ovat tuolloisena ajankohtana olleet täysin erilaiset. Vanhan lähdeaineiston käyttö on vaatinut erityistä huolellisuutta saadun tiedon käytettävyyden arvioinnissa. Tutkimuksen luotettavuutta arvioidessa on otettava huomioon se seikka, että aineisto on joka tapauksessa sinänsä sekundaarista, ja se on aikanaan kerätty eri tiedonantajilta. Koska aineiston keruu on tapahtunut 1800-luvulta alkaen, on otettava huomioon, että perinteenkerääjillä on voinut olla omat intressinsä ja on mahdollista että asioita on

jäänyt kirjaamatta, tai ne on väärin ymmärretty tai tulkittu. Toisaalta aineistoa läpikäydessä tulee ilmi se, että saatu tieto on joitain poikkeuksia lukuunottamatta suhteellisen yhtenäistä.

Opinnäytetyömme tekeminen kahdestaan on myös osaltaan lisännyt luotettavuutta: yhdessä pohtimalla aihetta ja tutkimuskysymystä olemme helpommin pysytelleet aiheen piirissä ja pyrkineet objektiivisesti käsittelemään aihetta. Tässä on myös korostunut ohjaavan opettajan antaman tuen merkitys: ohjauksen avulla olemme pysytelleet aiheen piirissä lähtemättä liikaa laajentamaan kerätyn tiedon epäolennaisuuksien analysointia.

7.2 Tulosten tarkastelu

Kansanperinteessä vaikuttaneet tavat ja uskomukset olivat monikerroksisia, vaikka päällimmäisenä kerroksena on ollut kristinusko ja kristillisyys, niin kuitenkin tapoihin ja uskomuksiin liittyi paljon kansanuskoon kuuluvia tekijöitä. Itäinen ja läntinen kulttuuriperinne ovat poikenneet toisistaan uskonnollisten, ekologisten ja sosiaalisten tekijöiden vuoksi, mutta paljon yhteisiä tekijöitä ja uskomuksia on myös löydettävissä. Läntisessä Suomessa on saatu vaikutteita roomalaiskatolisesta ja luterilaisista uskonnoista, kun taas itäisessä Suomessa vaikuttivat kreikkalaiskatolisuus ja vanhauskoisuus. Etelä- ja Länsi-Suomeen oli muodostunut jo varhaisessa vaiheessa vakiintunut agraarinen kyläkulttuuri, kun taas idässä harjoitettiin pitkään liikkuvaa pyynti- ja kaskiviljelykulttuuria. Lännessä elettiin vahvassa kyläyhteisössä ja idälle leimallista oli suurperhelaitokset (Pentikäinen. 1990. 62). Kirjallisuuskatsausta tehdessä nämä kulttuuriset erot otettiin huomioon, ja aineistosta saatu materiaali eriytettiin itäiseen ja läntiseen kulttuuriperimään, joille molemmille tehtiin sisällönanalyysi erikseen.

Tässä kirjallisuuskatsauksessa tehdyn sisällön analyysin perusteella suomalaisen kansanperinteen mukaan kuoleman hetkeen ovat sekä itäisessä- että läntisessä kansanperinteessä liittyneet kuolemaan auttaminen ja kuolemiseen liittyvät uskomukset. Kuolemaan auttamisessa tulivat esille alakategoriat: hengenlähdon helpottaminen, kuolemaan asettaminen ja kuolinhetkellä toimiminen sekä läntisessä perinteessä lisäksi kuoleman toteaminen. Itäisessä Suomessa on varmasti ollut omat tapansa kuoleman toteamiseksi, mutta niitä ei ole aineistossa mainittu, tämä voi johtua siitä tulokset perustuvat perinteenkerääjien aineistoon, ja on mahdollista että aineistoa kerätessä on jätetty pois, tai jätetty kysymättä tietoa, tai sitten sitä ei ole kirjattu ylös julkaistuihin teoksiin.

Suomalaisesta kansanperintettä on tutkittu historian, antropologian, folkloristiikan ja uskontotieteiden näkökulmasta, mutta hoitotieteellinen lähestymistapa kansanperinteen aineistoon on uutta.

8 JOHTOPÄÄTÖKSET

Johtopäätöksenä tutkimuksen tekemisestä ja tuloksista voidaan sanoa, että kansanperinne on aihe, jota kannattaa tutkia. Tutkimus on tuonut tietoa suomalaisen kansanperinteeseen kuuluvista tavoista ja uskomuksista, ja saadun tiedon perusteella voidaan päätellä, että myös nykyiset käytäntömme sisältävät piilotajuisesti osittain samoja aineksia, kuin kansanuskomuksissa on ollut 1800- luvulla ja 1900-luvun alkupuolella. Osa vanhasta aineksesta on taas jäänyt kokonaan pois nykyisistä käytännöistä.

Kuolevan hoitamisessa nykypäivänä on paljon yhtäläisyyksiä kansanperinteessä esiintyviin tapoihin. Kuolevaa pyrittiin auttamaan monin erilaisin keinoin, 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen maalaisyhteisön kontekstissa ei ollut käytettävissä nykyaikaista tietoa lääketieteestä eikä hoitotieteestä, siksi vaikuttamisen keinot liittyivät uskomuksiin, jotka siirtyivät perimätietona sukupolvelta toiselle. Haluttiin auttaa ja hoitaa kuolevaa, mutta ei ollut tietotaitoa siihen niin kuin nykyajan hoitotyössä on. Oliko esim. hengen lähdön helpottamiseen liittyvät toiminnot myös osa yhteisön suruprosessia ja sopeutumista luopumiseen, siihen, että kuoleva irtaantuu yhteisöstä ja liittyy osaksi vainajien yhteisöä? Uskonto kuului olennaisesti kuolevan hoitamiseen. Yhteisössä lähes kaikki kuuluivat samaan kirkkoon, tunnustivat samaa uskoa, joka oli osana kaikissa elämän eri vaiheissa, keskeisellä sijalla myös kuolemassa. Nykyajan hoitotyössä uskonnollisuus korostuu myöskin kuolevan hoitamisessa, mutta uskonnot ovat erilaisia ja niissä on omat erityispiirteensä, joihin hoitotyöntekijän on hyvä osata varautua.

Sekä itäisessä- että läntisessä kuolemanperinteessä kuoleman hetkeen ovat liittyneet usvainen-, tai tuijottava katse sekä noutajien näkeminen. Elina Grönlund (2011. 2012.) on perehtynyt kuolinvuodekokemuksiin nykyaikana ja kertoo että tutkimusten ja Pirkanmaan hoitokodissa tehtyjen haastattelujen mukaan kuoleva voi katsoa "lävitse" ja samalla näkee noutamaan tulleen sukulaisen tai sukulaisia.

Suomalaista kansanperinnettä tutkiessa tulee ilmi, että monien nykyaikana käytettyjen kielellisten ilmaisu- tai väittämien taustalla on paljon enemmän, kuin ensivaikutelman mukaan voisi olettaa. Nykyisinkin toivotetaan vainajalle: Lepää rauhassa - rest in peace tai rauha hänen sielulleen. Ajatuksena toivotuksessa on, että vainaja saa nyt levätä rauhassa poissa maallisista murheista tuonpuoleisessa. Kansanperinteen aineistosta käy ilmi, että kuolemiseen ja hautaamiseen kuului paljon rituaaleja, jotka täytyi suorittaa tarkoin normien mukaisesti, muuten vaarana oli että vainaja palaisi haudastaan takaisin kotiin kummittelemaan. Tämän taustan perusteella voi ajatella, että lepää rauhassa toivotuksen taustalla on todella toivomus siitä, että vainaja lepää rauhassa haudassaan, eikä palaa rauhattomana sieluna kummittelemaan omaisille. Kun puhutaan hengenlähdestä tai henkensä heittämisestä, tulee ensimmäisenä mieleen synonyymina sana kuoleminen. Kansanperinteen mukaan ihmisen henki eli *löyly* irtautui ruumiista kuoleman hetkellä ja siirtyi tuonpuoleiseen. Hengen poistumisen saattoi uskomusten mukaan joskus nähdä linnun tai perhosen muodossa.

On yleinen sanonta, että kuolleista ei saa puhua pahaa. Entisinä aikoina uskottiin, että vainaja pystyy kuulemaan läsnäolijoiden puheet vielä tietyn aikaa kuolemansa

jälkeen. Vainajan loukkaaminen olisi ollut normirikkomus, ja rikkomus voisi aiheuttaa vainajasta pahaa puhuneelle sairauksia ja vaivoja sekä vainajan saattaisi palata haudastaan kummittelemaan. Itäisen Suomen kansanperinteen mukaan vainajasta piti puhua hyvää vainajan "kuullen", ja vainajaa tuli kehua, jotta tämä poistuisi vainajien yhteisöön tyytyväisenä ja hyvillä mielin.

Tutkimustuloksissa nousi selkeästi esiin myös kuolemanhetken rauhoittaminen ja kuolevan kanssa valvominen. Tämä toimintatapa on edelleen vallitseva nykyajan hoitotyössä: kuoleva pyritään sijoittamaan yksityishuoneeseen, jossa omaiset ja läheiset voivat viettää aikaa kuolevan vierellä. Toimintatapoihin kuuluu myös rauhallisuus ja hiljaisella äänellä puhuminen, hoitotoimissa pyritään kuolevaa liikuttelemaan mahdollisimman vähän. Anestesiologian erikoislääkäri Matti Kiviluoto on yhteisissä keskusteluissamme maininnut kuolinhetken rauhoittamisen yhdeksi tärkeimmistä tekijöistä kuolevan hoidossa. Hän on työssään myös halunnut omalta osaltaan osoittaa saattohoitoa antamalleen potilaalle jäähyväiset asettamalla vainajan päälle kukkasen ja pitämällä hiljaisen hetken kuolinvuoteen äärellä.

ETENE:n puheenjohtajana toimiva dosentti Martti Lindqvistin mukaan terveydenhuollon organisaatioissa hoitohenkilökunnalla on oltava valmiudet kohdata kuoleman synnyttämät reaktiot, mahdollistaa vainajan hyvästely arvokkaasti ja hienotunteisesti sekä huomioimaan siihen mahdollisesti liittyvät rituaalit ja tavat. Hän tähdentää henkilökunnan hienotunteisuuden tärkeyttä: monikulttuurisessa ja -uskonnollisessa yhteiskunnassa tulisi ottaa selvää kuolevan potilaan omaisten ajatuksista, vakaumuksista ja tarpeista (Valtakunnallinen sosiaali- ja terveystieteiden neuvottelukunta. 2004. 23).

Nykypäivänä sairaaloissa, osastokäytännöissä ja esim. palvelutaloissa on omanlaisia tapoja ja käytäntöjä potilaan kuoltua. Usein tapana on, että vainajaa pidetään osastolla vielä pari kolme tuntia kuoleman jälkeen, jotta omaiset voivat rauhassa käydä jättämässä jäähyväiset vainajan luona. Pieni hartaus voidaan pitää potilashuoneessa, jolloin omainen tai joku hoitohenkilökuntaan kuuluva voi lukea esim. Raamattua.

Sairaloissa ja erilaisilla osastoilla vainaja siistitään ja puetaan ns. exitus-settiin, joka sisältää kuitupaidan ja sideharsoa, joka kierretään pään ja leuan ympäri. Jalat sidotaan myös yhteen sideharsolla, sillä se helpottaa vainajan nostamista ja siirtämistä. Silmät painetaan kiinni ja pumpulit asetetaan luomien päälle, jotta silmät eivät pääse aukeamaan. Kasvoliina asetetaan kasvojen päälle ja vainaja peitetään lakanalla. Vainajan alla on myös ns. lehtivaippa, jonka avulla vainaja on helpompi nostaa arkkuun.

Gustaf Molander (2009) käsittelee Matka mullan alle -tutkimuksessaan vainajan käsittelyyn osallistuvien ammattiryhmien työtä. Hänen mukaansa osastoilla käytettävä moninkertainen suojavarustus, joka puetaan ylle vainajaa käsitellessä, ei ole tarkoituksenmukaista. Hän pohtiiikin tutkimuksessaan tuon tavan osoittavan ennemminkin kollektiivista kuolleen pelkoa sekä kuolemanpelkoa. Hän mainitsee monien tapojen, joilla vainajia käsitellään, olevan vanhoja riittejä, joiden alkuperästä ei ole tietoa (Grönlund & Huhtinen. 2011 170-171.).

Yleinen käytäntö on, että vainajaa käsitellään niin, että ulkopuoliset eivät näe / törmää näihin toimintoihin. Mm. sairaalassa vainaja kuljetetaan paareilla, jonka yläosa on tyhjä, alaosassa on vainaja ja se on peitetty laskostetulla verholla, jotta ulkopuoliset, esim. sairaalaan omaisiaan tervehtimään tulleet ihmiset näkevät tyhjät paarit. Tämä käytäntö korostaa ajattelutapaa, jonka mukaan kuolema on pidettävä piilossa, se ei enää ole arkinen, perheen ja yhteisöön normaaliin elämään kuuluva tapahtuma niin kuin se on menneisyydessä ollut.

Suomalainen kansanperinne on rikasta, ja aiheesta on kerätty systemaattisesti muistitietoa jo lähes kahden vuosisadan ajan, joten materiaalia olisi paljon tutkittavaksi. Kirjallisuuskatsauksemme perusteella saimme lisää tietoa suomalaisessa kansanperinteessä kuoleman hetkeen liittyvistä tavoista ja uskomuksista. Luonteva valinta jatkotutkimukselle olisi syventää aiheen tarkastelua tutkimalla kansanperinnearkistoissa olevia alkuperäisiä lähteitä. Tutkimusta voisi myös jatkaa etsimällä tietoa nykyaikana kuoleman hetkeen liittyvistä tavoista ja uskomuksista, ja tehdä tällä tavalla saadulle aineistolle sisällön analyysi. Perinneaineistoa ja nykyajasta saatua tietoa voisi vertailla keskenään analyttisesti. Kansanperinteen tutkimusta voisi myös jatkaa muuttamalla tarkasteltavaa aihetta, esimerkiksi perehtymällä vainajan laittoon liittyviin tapoihin ja uskomuksiin.

LÄHTEET

Abdelhamid, P., Juntunen, A. & Koskinen, L. 2009. Monikulttuurinen hoitotyö. WSOYpro Oy. Helsinki.

Agricola, Mikael. 1551. Daudin psalmtari. Mikael Agricolan teokset. Aineistona on Agricolan teosten 1–3 uudistettu näköispainos vuodelta 1987 (WSOY, Porvoo). Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3ps_rdf.xml

Anttonen, Veikko. 1999. Elämän käänköpuolen etnografiaa: Kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä. Teoksessa: Kun aika loppuu - kuolema historiassa. Toimittanut Eero Kuparinen. Turun yliopiston historian laitos. Turku.

Eriksson, K., Isola, A., Kyngäs, H., Leino-Kilpi, H., Lindström, U.Å., Paavilainen, E., Pietilä, A-M., Salanterä, S., Vehviläinen-Julkunen, K. & Åsted-Kurki, P. 2011. Hoitotiede. 1.-3. painos. WSOYpro Oy. Helsinki.

Grönlund, E., Huhtinen, A. 2011. Kuolevan hyvä hoito. Edita Prima. Helsinki.

Grönlund, E. 2012. Kuolinvuodekokemus. Thanatos 1/2012, Suomen kuolemantutkimuksen seura. (viitattu : 25.09.2013) Saatavissa: http://thanatosjournal.files.wordpress.com/2011/09/gronlund_kuolinvuodekokemus_tanatos-20121.pdf

Grönlund Elina, Anttonen Sisko Maria, Lehtomäki Susanna & Agge Eva (toim.). 2008. Sairaanhoidaja ja kuolevan hoito. Sairaanhoidajaliitto.

Heikkinen, H., Kannel, V. & Latvala, E. 2004. Saattohoito. Werner-Söderström Oy. Porvoo.

Hirsijärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. 2007. Tutki ja Kirjoita. Kirjayhtymä Oy. Helsinki.

Holmia, S., Murtonen, I., Myllymäki, H. & Valtonen, K. 2006. Sisätautien, kirurgisten sairauksien ja syöpätautien hoitotyö. 4.-5. uudistettu painos. WSOY. WS Bookwell Oy. Porvoo.

Horne, Paula; Holm, Pasi; Rämö, Anna-Kaisa, Haltia, Ville: Kaupunkilaisten suhde maaseutuun. 2011. Helsinki. PTT raportteja 231. Pellervon taloustutkimus PTT.

Huhtinen Aili. 2013. Kun rakkaus sitoo kuoleman elämään. Kuolema ja identiteetti -seminaari. (Viitattu: 10.8.2013.) Saatavissa: http://kuolemantutkimus.files.wordpress.com/2011/05/huhtinen_kun-rakkaus-sitoo-kuoleman-elamaan.pdf

Hyry, Katja; Pentikäinen, Antti; Pentikäinen, Juha. 1995. Lumen ja valon kansa. Suomalainen kansanusko. WSOY. Porvoo.

International Council of Nurses. 2012. The ICN Code of Ethics for Nurses. (viitattu 8.8.2013). Saatavissa: http://www.icn.ch/images/stories/documents/about/icncode_english.pdf

Jetsu, Laura. 2001. Kahden maailman välillä. Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautajaisrituaaleista 1990-luvulla. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 853. Helsinki.

Johansson, Kirsi. 2007. Kirjallisuuskatsaukset -huomio systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen. Teoksessa Systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja sen tekeminen. Turun yliopisto, hoitotieteen laitoksen julkaisuja tutkimuksia ja raportteja. A:51/2007. Turku. Toimittaneet: Kirsi Johansson, Anna Axelin, Minna Stolt & Riitta-Liisa Ääri.

Kankkunen, Päivi; Vehviläinen- Julkunen, Katri. Tutkimus hoitotieteessä. Sanoma pro Oy. 2013. Helsinki.

Koski, Kaarina. 2011. Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1313. Helsinki.

Krause, Kaisa., Salo, Satu. 1993. Teoreettinen hoitotyö - hoitotyön tietoperustasta, tutkimuksesta ja käytännöstä. 2. painos. Tammerpaino Oy. Tampere.

Leino-Kilpi, Helena. 2007. Kirjallisuuskatsaus-tärkeää tiedon siirtoa. Teoksessa Systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja sen tekeminen. Turun yliopisto, hoitotieteen laitoksen julkaisuja tutkimuksia ja raportteja. A:51/2007. Turku. Toimittaneet: Kirsi Johansson, Anna Axelin, Minna Stolt & Riitta-Liisa Ääri.

Leonardo da Vinci partnership project IENE, intercultural education of Nurses and medical staff in Europe. 2008. The Papadopoulos, Tilki and Taylor Model for Developing Cultural Competence.

Competence. (viitattu: 7.8.2013).

<http://www.ieneproject.eu/download/Outputs/intercultural%20model.pdf>

Marriner-Tomey, Ann. 1991, 1994. Hoitotyön teoreetikot ja heidän työnsä. Sairaanhoitajien koulutussäätiö. Vammalan Kirjapaino Oy. Vammala.

Molander, Gustaf. 2009. Matka mullan alle - kuolematyöntekijöiden arki.

Työsuojelurahaston hanke 104311. Helsingin yliopisto. Pdf -esitys

Työsuojelurahaston Tutkimus tutuksi -tapaamisessa 5.6.2009. (Viitattu: 24.8.2013).

Saatavissa:

<http://www.tsr.fi/tsarchive/files/TietokantaTutkittu/2004/104311MolanderTutkimusTutuksiEsitys.pdf>.

Molander, Gustaf. 1999. Työnä kuolemaan hoitaminen - mistä voimavarat? Suomen Mielenterveysseuran SMS-julkaisut. Helsinki. Tummavuoren kirjapaino Oy. Vantaa.

Nenola, Aili. 1990. Sukupuoli, kulttuuri ja perinne. Teoksessa: Louhen sanat.

Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 520- Helsinki.

Nenola, Aili. 1997. Hyväksytty, torjuttu, autettu kuolema. Elektroloristi. 1997/1.

Julkaisija: Suomen kansantietouden tutkijain seura Ry. Joensuu. Viitattu 02.09.2013.

Saatavissa:

http://www.elore.fi/arkisto/1_97/nen197.html

Paulaharju, Samuli. 1995. Alkuperäisjulkaisu 1924, Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan karjalan tapoja ja uskomuksia. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Gummerus Oy. Jyväskylä.

Pentikäinen, Juha. 1990. Suomalainen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 530. Helsinki.

Pentikäinen, Juha: Kuoleman ja ruumiin käsittämisestä eri uskonnoissa. 2003. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim. 2003;119(13):1281-1291

Pentikäinen, Juha: Marina Takalo –runonlaulaja ja näkijä. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1270. Saarijärven Offset Oy. 2010.

Rytönen, Ahti. Savupirttien kansaa. WSOY. Porvoo 1931.

Sairaanhoitajaliitto. 1996. Sairaanhoitajan eettiset ohjeet. (viitattu 23.7.2013). Saatavissa:

http://www.sairaanhoitajaliitto.fi/sairaanhoitajan_ty_o_hoitotyon/sairaanhoitajan_ty_o/sairaanhoitajan_eettiset_ohjeet/

Salminen, Ari. 2011. Mikä Kirjallisuuskatsaus? - Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan Yliopiston opetusjulkaisuja 62. Julkisjohtaminen 4. Vaasan Yliopisto. (viitattu: 28.8.2013). Saatavissa: http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf

Sand, Hilikka. 2003. Sateenkaaren päästä löytyy kultaa. Tutkimus suomalaisesta saattohoidosta. Akateeminen väitöskirja. Tampereen Yliopisto. Lääketieteellinen tiedekunta. Hoitotieteen laitos. (viitattu: 17.8.2013). Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:951-44-5617->

Sarmela, Matti. 2007. Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Saatavissa: <http://www.kolumbus.fi/matti.sarmela/Suomen%20perinneatlas.pdf>

Siikala, Anna-Leena. 2002. What Myths Tell about Past Finno-Ugric Modes of Thinking. Teoksessa. Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought. Toimittanut Anna-Leena Siikala. Finnish Literature Society. Folkloristica 8. Helsinki.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2003. Terveyttä ja hyvinvointia näyttöön perustuvalla hoitotyöllä. Kansallinen tavoite- ja toimintaohjelma 2004-2007. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:18. (viitattu 14.7.2013) Saatavissa: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=D LFE-4038.pdf&title=Terveytta_ja_hyvinvointia_nayttoon_perustuvalla_hoitotyolla__fi.pdf

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2004. Kuoleman toteaminen. Opas terveydenhuoltoalan henkilöstölle. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2004:5. Helsinki.

Stark, Eija. 2005. Oma apu paras apu. Katsaus maalaisköyhälistön moraalitalouteen. Teoksessa: Kansanetiikka. Käsityksiä hyvästä ja pahasta. Kalevalaseuran vuosikirja

84. Toimittaneet: pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Talve, Ilmar: Suomen kansankulttuuri. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 514. Uusi nidottu laitos. Teos julkaistu ensimmäisen kerran 1979. Vantaa 2012.

Tenhunen, Anna-Liisa. 2006. Itkuvirren kolme elämää. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia 1051. Gummerus kirjapaino Oy.

Tuomi, Jouni; Sarajärvi, Anneli. 2013. Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. Tammi. Helsinki.

UNESCO. Mexico City Declaration on Cultural Policies. World Conference on Cultural Policies. 26 July - 6 August. 1982. (viitattu: 6.9.2013.) Saatavissa: http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveystieteiden neuvottelukunta ETENE. 2002 / 2004. Kuolemaan liittyvät eettiset kysymykset terveydenhuollossa. ETENE-julkaisuja 4. (viitattu: 19.8.2013). Saatavissa: http://www.etene.fi/c/document_library/get_file?folderId=17185&name=DLFE-545.pdf

Waronen, Matti. 1898. Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. WS bookwell Oy. Uusintapainos. Porvoo-Juva 2009.

Wellman Eija. 2007. Suomalainen sairaanhoitaja ja kansainvälinen ura -työskentely brittiläisessä hoitokulttuurissa ja kulttuurisen pätevyyden kehittyminen työskentelyn aikana. Pro gradu -tutkielma. Tampereen Yliopisto. Lääketieteellinen tiedekunta. Hoitotieteen laitos. (viitattu: 29.7.2013) Saatavissa: <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu02192.pdf>.

Vuorela, Toivo, 1983. Suomalainen kansankulttuuri. WSOY. Porvoo. 3.p. (alkup. 1975)
Keinonen, K.J. 2010. Microsoft Word 2010. Edistynyt käyttö. Ornanet
Koulutuksen e – kirjat. Turku: DatumPoint.
LAMK. 2011. Reppu: Opinnäytetyön ohje [viitattu 1.12.2011]. Lahden Ammattikorkeakoulu. Saatavissa: <http://reppu.lamk.fi/mod/book/view.php?id=116250>.

LIITTEET

Teokset, joista kerätylle materiaalille sisällön analyysi on tehty:

1. Paulaharju, Samuli.1995. Alkuperäisjulkaisu 1924. Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan karjalan tapoja ja uskomuksia. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Gummerus Oy. Jyväskylä.
2. Pentikäinen, Juha. 1990. Suomalainen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 530.Helsinki.
3. Pentikäinen, Juha: Marina Takalo –runonlaulaja ja näkijä.2010 Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1270. Saarijärven Offset Oy.
4. Rytönen, Ahti: Savupirttien kansaa. WSOY. Porvoo 1931.
5. Talve, Ilmar:Suomen kansankulttuuri.Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 514.Uusi nidottu laitos. Teos julkaistu ensimmäisen kerran 1979. Vantaa 2012.
6. Tenhunen, Anna-Liisa. 2006. Itkuvirren kolme elämää. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia 1051. Gummerus kirjapaino Oy.
7. Waronen, Matti. 1898. Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. WS bookwell Oy. Uusintapainos. Porvoo-Juva 2009.
8. Vuorela, Toivo,1983. Suomalainen kansankulttuuri.WSOY. Porvoo.3.p. (alkup.1975)

Sisällön analyysi. II-vaihe. Aineiston klusterointi eli ryhmittely. Itäinen kuolemankulttuuri.

PELKISTETYT ILMAUKSET	ALAKATEGORIAT
Kuollessa kolmasti kohotettiin pirtin kattolautoja, että henki paremmin lähtisi.	Hengenlähdön helpottaminen poistumistien avulla.
Hengenlähdön helpottamiseksi siirreltiin katon lomalautoja.	
Pitkällä seipäällä lomahutellaan pirtin kattolautoja. Kolmea lautaa kolmesti nostetaan obrazanurkan kohdalla.	
Kuoleman hetkellä avataan ovi ja pellit.	
Juuri ennen kuolemaa avataan ovi tai	

<p>räppänä, jotta hengellä olisi helpompi lähtö.</p>	
<p>Toisinaan kiivetään katolle ja taotaan kirveellä kattolautoja. Nämä nipeuttavat kuolemista.</p> <p>Hengen lähdön aikana joskus lyödään ovia lujasti, kun vainaja on tehnyt vaikeaa kuolemaa kaksi vuorokautta.</p> <p>Hengenlähdön helpottamiseksi nostetaan lauta pirtin katolta ja aukosta ammutaan kuula.</p> <p>Ampumisen, laudan noston ja pellin avaamisen tarkoituksena on että ”henki säikähtäisi ja karkaisi”.</p>	<p>Hengenlähdön nopeuttaminen hengen säikäyttämällä.</p>
<p>Jos kuolevalla on mieltään painavia asioita kertomatta, jää se kuolinhetkellä hengenpainoksi, kuolevan kanssa käydään asiat läpi ja erimielisyydet sovitaan.</p> <p>Jos kuolinvuoteen ääressä itketään, hengenlähtö vaikeutuu. Kyyneleet kirpoavat tulikipinöinä kuolevan iholle, mitä enemmän itketään, sitä vaikeampi se on kuolevalle.</p> <p>Jos lapsi kuolee, vanhemmat eivät saa olla paikalla, koska se vaikeuttaa hengenlähtöä. Lapset eivät samasta syystä saa olla vanhempiensa loppua katsomassa.</p> <p>Jos kuolija oli mies, katkaistiin verkonkäpy, naiskuolijalle väärttinä.</p> <p>Eläessä kesken jääneet työt voivat haitata, käsillä olevat keskeneräiset työt poltetaan.</p> <p>Höyhentyynyä ei laiteta, koska henki saattaa peittyä höyheniin ja kuoleman on silloin vaikeampi.</p> <p>Mitään solmuja ei saa olla kuolevan päällä, solmut avataan ja kaklaristi ripustetaan yksinkertaisella nauhalla.</p>	<p>Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen henkisellä tasolla.</p>

<p>Kuolevalta poistetaan peite, koska henki saattaisi jäädä peiton kätteeseen.</p>	
<p>Jos kuoleva on kauan aikaa huonona kärsinyt eikä pääse kuolemaan, pannaat lattialle olkien alle pari kulunutta viikatetta ja sirppiä ristiin</p> <p>Ulkona heitetään kirves pirtin otsapuolesta yli koko rakennuksen ja sen jälkeen sivuttain yli pirtin niin, että heitot muodostavat ristin</p>	<p>Kuolemaan auttaminen ristin avulla</p>
<p>Kun hengenlähde on odotettavissa, sytytetään luatanat ja kuajitaan, suitsutetaan pyhää savua.</p> <p>Kaulaan laitetaan risti.</p> <p>Kuolinsijan yläpuolelle on obrazoilla eli ikoneilla paikkansa.</p>	<p>Kuoleman sijalle asettaminen hengellisellä tasolla</p>
<p>Asetetaan lattialle olkien ja raanun päälle.</p> <p>Kuolija siirretään vuoteesta lattialle kun hengenlähde on odotettavissa. Sairasvuoteelle ei anneta kenenkään kuolla.</p> <p>Kuoleva nostetaan kuolentarikoille lattialle peränurkkaan, perälautsan eteen, stolan ja sivulautsan välille.</p> <p>Olkia pannaan alustaksi, oljille huonohko lakana ja pään alaiseksi heinäsäkki.</p>	<p>Kuoleman sijalle asettaminen fyysisesti.</p>
<p>Ihmiselle näytetään kuollessa hyvät ja pahat teot.</p> <p>Huonosti eläneellä on vaikea kuolema.</p> <p>Jos kuolinhetkellä on ruma ilma, se on huono merkki, vainajalla tulee olemaan huono sija tuonpuoleisessa.</p> <p>Jos kuolinhetkellä on kova sadeilma ja tuima tuuli, se on hyväksi, sillä sade kattaa jäljet ja tuuli kiidättää hengen taivaaseen.</p>	<p>Kuolemiseen liittyvät uskomukset</p>
<p>Kuoleman hetkellä on oltava hiljaa, sanomatta sanaakaan.</p>	<p>Kuolinhetken rauhoittaminen</p>

<p>Hengenlähdön aikaan vältettiin itkemistä ja puhumista.</p> <p>Kuolevaa ei liikutettu, sillä siinä “keskustuu kuolema”.</p> <p>Kuolinhetkellä kaikkien pitää olla ääneti, ei saa pakista eikä ovissa kulkea ja kolata.</p>	
<p>Kuolevaa ei saanut jättää yksin.</p> <p>Yöllä muu talonväki herätettiin, päivällä kutsuttiin naapurit hengenlähdölle.</p> <p>Kun hengenlähtö on lähellä, kokoonnutaan joukolla kuolintaloon.</p> <p>Jos hengenlähtö tapahtuu yöllä, talonväki herätetään.</p> <p>Jalkopuolesta saapuu surma vasemmasta kantapäältä ja leikkaa elämänlangan, siksi ei saa olla jalkopuolellakaan, vaan sivuilla istutaan tai seisotaan.</p> <p>Perälautsalla pääpohjassa istuvat Tuonen ukot, siksi ei kuoleman saapuessa saa perälautsalla kuolijan pääpohjassa istua.</p>	<p>Kuolevan kanssa valvominen</p>
<p>Kuolijan henki voi heittäytyä nukkujan päälle, nukkunut voi jopa kuolla.</p> <p>Kuolemanhetkellä ei saa nukkua.</p>	<p>Kuoleman/kalman aiheuttama vaara</p>
<p>Kun kuolija alkaa katsella “peähäs päin” ovat noutajat saapuneet</p> <p>Jotkut mainitsevat noutajan nimeltä: “tuossa on tuatto, tuossa on setä”.</p>	<p>Kuolinhetki</p>
<p>Kuoleman toteaminen ei ollut helppoa, kriteerinä saatettiin pitää leuan loksahdusta alas, ruumiin kylmenemistä, silmien lasittumista, nurin kääntymistä ja nenän kylmenemistä.</p> <p>Hengityksen loppuminen voitiin todeta</p>	<p>Kuoleman toteaminen</p>

<p>peilin avulla, peili ei enää huurtunut. Käden väristä voitin päätellä kuoleman käyneen, kuolleen käsi oli musta, elävän punainen.</p>	
<p>Varsinkin noitien hengenlähde oli vaikea, sillä heitä luultiin pahojen henkien vaivaamiksi juuri hengenlähden aikana.</p> <p>Kuoleva saattoi nähdä noutajansa..</p> <p>Kun vääntelehti kuolintuskissaan, on pirujen raastettavana.</p> <p>Jos kuoleva huutaa suoraa huutoa, niin arveltiin sen johtuvan siitä, että helvetin kauhut kuvastuivat hänen silmiinsä.</p>	Kuolinhetken liittyvät uskomukset
<p>Jos sairas haluaa itseään usein siirrettävän tai jos hän sormillaan hypistelee vaatteitaan, on tauti kuolemaksi.</p> <p>Sairas oli ruvennut tekemään tuonen töitä (kuolema) kun hän hypisteli peittoaan ja katseli käsiään ja silmiin oli noussut “usvainen kalma”</p> <p>Viimeiset sanat, jotka kuoleva lausuu ovat merkitseviä tulevan kohtalon suhteen. Kuoleva saattoi nähdä noutajansa.</p>	Kuoleman hetki

Sisällön analyysi.III-vaihe. Aineiston abstrahointi. Itäinen kuolemankulttuuri.

ALAKATEGORIA	YLÄKATEGORIA	PÄÄLUOKKA
<p>Hengenlähden helpottaminen poistumistien avaamisella</p> <p>Hengenlähden nopeuttaminen hengen säikäyttämällä</p> <p>Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen henkisellä tasolla</p> <p>Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen</p>	<p>Hengenlähden helpottaminen</p>	<p>Kuolemaan auttaminen</p>

toiminnallisella tasolla		
Kuoleman auttaminen ristin avulla		
Kuoleman sijalle asettaminen hengellisellä tasolla Kuoleman sijalle laittaminen fyysisesti	Kuolemaan asettaminen	Kuolemaan auttaminen
Kuolinhetken uskomukset Kuolevan hengen aiheuttama vaara Noutajan saapuminen - kuolinhetki	Kuolinhetken merkitys	Kuolemiseen liittyvät uskomukset
Kuolinhetken rauhottaminen Kuolevan kanssa valvominen	Kuoleman hetkellä toimiminen	Kuolemaan auttaminen
Kuolevan hengen aiheuttama vaara	Kuoleman/kalman pelko	Kuolemiseen liittyvät uskomukset

Sisällön analyysi. II-vaihe. Aineiston klusterointi eli ryhmittely. Läntinen kuolemankulttuuri.

PELKISTETYT ILMAISUT	ALAKATEGORIAT
<p>Jos kuolema pitkittyi niin silloin kuolleen pään päällä katkaistiin värttinänvarsi sillä tarkoituksella, että jos on sillä toista lyönyt ja se pidättää taiallaan häntä loppumasta, niin se viha loppuu, kun mainittu ase katkaistyaan. Tämä perustuu siihen että vainajan sielu erkanee niistä kapineista joita hän on eläessään koskenut. vasta sitten kun esine on tullut hävitetyksi.</p> <p>Kun kuohari, joka oli tietonsa taikauksella ottanut, tekee hengenlähtöä, niin se ei muuten kuole, kuin pitää hevosen jälkeä panna hampaihin, sitten vasta kuoli.</p> <p>Soittoniekka joka oli koskesta ottanut taitonsa, ei kuollut muuten, kuin viulu piti antaa käteen, muuten paha henki elätti häntä vaikka kuinka kauan.</p>	<p>Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen toiminnallisella tasolla</p>

<p>Kuolinhetken helpottamiseksi laitettiin malkoja katolle ristiin.</p> <p>Höyhentyyny poistettiin kuolevan pään alta, hidastaisi kuolemista.</p> <p>Kuolinkamppailun helpottamiseksi oli pidettävä huoli siitä, että ympärillä vallitsi täysi hiljaisuus. Seinäkellokin oli pysäytettävä.</p> <p>Keskeneräiset työt hävitettiin.</p> <p>Kuolevan yllä saatettiin rikkoa esineitä, jotka täten tavallaan annettiin mukaan tuonpuoleiseen.</p>	
<p>Omaiset pyrkivät sopimaan kaikki riitansa kuolevan kanssam erimielisyydet olisivat vaikeuttaneet kuolemista.</p> <p>Kuolevan luo tuotiin pappi synnintunnustusta varten.</p> <p>Jossain paikoissa lapset saivat seurata vanhempansa kuolemaa, jossain paikoissa taas vanhemmat ei saaneet seurata lapsensa kuolemaa, koska se veisi ilon taivaassa.</p>	<p>Hengenläähtöä estävien tekijöiden poistaminen henkisellä tasolla</p>
<p>Muiden kuolijain hengenlähtiessä avattiin lakeinen auki.</p> <p>Uloslämpiävissä huoneissa avataan pellit lakeisen asemasta. Tämä tapahtuu ilman raikastamiseksi, mutta myös sielun taivaaseen menotieksi</p> <p>Kuolinhuoneen ovi avattiin, joskus myös ikkuna, räppänä tai uuninpellit, joko ennen kuolemaa tai heti sen jälkeen.</p> <p>Sielu poistui ikkunan tai uuninpellin kautta.</p> <p>Kattolautoja käännettiin ja liikuteltiin, välikaton täytettä saatettiin poistaa.</p>	<p>Hengenläähdön helpottaminen poistumistien avaamisella</p>
<p>Uloslämpiävissä huoneissa avataan pellit lakeisen asemasta. Tämä tapahtuu</p>	<p>Ilman raikastaminen</p>

<p>ilman raikastamiseksi, mutta myös sielun taivaaseen menotieksi</p> <p>Jossain sanottiin, että ovi ja ikkunat avattiin, että kalmanväen aiheuttama paha haju poistuisi</p> <p>Kalmanhajun karkottamiseksi liedessä poltettiin katajanhavuja ja lehtiä.</p>	
<p>Kuoleva nostettiin lattialle olkien päälle.</p> <p>Varottiin ettei sairas kuole vuoteelle.</p> <p>Kun nähtiin lopun tekevän tuloaan, nostettiin vainaja savupirtin lattialle lakeisen alle. Siihen oli pantu olkia ja vaateriepua niiden päälle.</p> <p>Kuolirikoilla (eli oljilla) avatun lakeisen alla hän veti viimeisen henkäyksensä.</p> <p>Ellei lakeisen alle nostoa oltu ehditty suorittaa piti kelvolliset tilavaatteet ottaa pois ja ja panna sijaan joitain räpäleitä.</p> <p>Kalmanhajun karkottamiseksi liedessä poltettiin katajanhavuja ja lehtiä ,</p> <p>Soveliain vuode oli olkivuode. Pääalusena ei saanut olla höyhentyynyä, koska se olisi pitkittänyt hengenlähtöä.</p>	<p>Kuoleman sijalle laittaminen fyysisellä tasolla</p>
<p>Valvojat lauloivat virsiä, paikalle kutsuttiin pappi kuuntelemaan synnintunnustusta.</p>	<p>Kuolevan sijalle laittaminen hengellisellä tasolla</p>

Sisällön analyysi. III-vaihe. Aineiston abstrahointi. Läntinen kuolemankulttuuri.

ALAKATEGORIA	YLÄKATEGORIA	PÄÄLUOKKA
<p>Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen toiminnallisella tasolla</p>	<p>Hengenlähdön helpottaminen</p>	<p>Kuolemaan auttaminen</p>
<p>Hengenlähtöä estävien tekijöiden poistaminen henkisellä tasolla</p>		
<p>Hengenlähdön</p>		

helpottaminen poistumistien avaamisella		
Kuoleman sijalle laittaminen fyysisellä tasolla Kuolevan sijalle laittaminen hengellisellä tasolla.	Kuolemaan asettaminen	Kuolemaan auttaminen
Kuoleman toteaminen	Kuolinhetken toteaminen	Kuolemaan auttaminen
Vaikea kuolema Kuoleman hetki	Kuolinhetken merkitys	Kuolemiseen liittyvät uskomukset
Kuolinhetken rauhottaminen Kuolevan kanssa valvominen	Kuoleman hetkellä toimiminen	Kuolemaan auttaminen
Kuoleman/kalman aiheuttamat vaarat Ilman raikastaminen	Kuoleman/kalman pelko	Kuolemiseen liittyvät uskomukset